

TİMUR'UN YAPTIĞI İŞLERE TOPTAN BİR BAKIŞ*

YUSUF ZIYA ÖZER

T. T. K. Üyesi

Timur kimdir — Nasıl meydana çıkmıştır — Cengiz sülâlesi elinden devleti nasıl zaptetmiştir — Belh'te saltanat töreninden sonra niçin hanlık unvanını almamış ve Cengiz sülâlesi adına hükümet etmiştir — Büyük bir cihangir olarak yaptığı istilâların sonucu ne olmuştur — Siyasal ahlâkı ne idi — Hükümet idaresindeki mesleği nedir — İhtilmedik zulümlerle adaleti nefsinde nasıl toplamıştır ve sebebi nedir — Halifelik fikrinden niçin vazgeçti — Cengiz ile hısımlığının aslı var mıdır — Saltanatının âkibeti ne olmuştur ?

Bütün Asya'yı ve yarım Avrupa'yı akla sığmaz bir çarpı ile istilâ eden Cengiz saltanatının temelleri çökmüştü. Bu saltanatın Asya batısındaki İlhani'ler kolu sönmüş yerini küçük, küçük türlü saltanatlar almıştı; doğuda bu saltanatın bağ noktası olan ve Türk-Moğol imparatorluğunun mümessili bulunan hakanlık Hanbalık (Pekin) şehrinde kovulmak üzere bulunmuş idi. Avrupa'nın doğu ovalarına yayılan Altın-ordu, zahirde kudretini muhafaza eder gibi görünmekle beraber, iç fesatlarla için için aşınıyordu. Merkezi Asya, Çağatay saltanatının zayıf ve şuursuz hanları elinde kargaşalıklar ve sarsıntılar geçiriyordu. Devlet ve saltanat işinde Türk veraset usulünün noksanı bu demir pençeli Cihangir'in kurduğu hudutsuz ve sonsuz saltanatı evvelâ parçalanmış, sonra birbirine düşürmüş ve nihayet bir kesimini çökerterek öbür kesimini inkırazın kenarına kadar sürüklemiş idi.

Şu kadar ki, Orta Asya'da Türk-Moğol akvamı içinde Cengiz soyuna karşı duyulan saygı o derece derin, o derece köklü idi ki, Çağatay hanın âciz ve dermansız torunlarının elinden hanlığı kapmak kimsenin akıl ve hayalinden geçemiyordu. Onların dermansız elleri ise devlet dizginlerini kuvvetle, metanetle tutamadıklarından devlet kargaşalıklar, fitneler içinde idi. Herhangi atılan adam daha büyük teşebbüslere girişmek ister ise kendisine meydan açıktı.

* Timur hakkında bazı kaynaklardaki malumatı toplaması bakımından faydalı görünen bu makalede Timur hakkındaki hükümler yazar'ın şahsî görüşüdür.

Timur tam bu sırada Turan'ın Maverâünnehir denilen bir parçasında Keş kasabasında dünyaya geldi.

Mensup olduğu Barlas oymağı eski zamanlardan beri bu kesimde yerleşmiş bulunuyordu. Babası Turgay bey bu oymak beylerinden idi. Yanında iki üç sipahi bulunduracak kadar küçük bir geliri olan ufacık bir timarı vardı¹ ve Keş kasabasının civar köylerinden veya dış mahallelerinden birinde oturur idi².

Maverâünnehir kıtası beş altı yüz seneden beri Samanîlerin, Gaznelilerin, Selçukîlerin nihayet Harzemlilerin idaresi altında yaşamış olduğundan İslâmiyet orada kökleşmiş ve İslâm medeniyeti yerleşmiş bulunuyor idi. Bu din ve medeniyetle kaynaşan ahali Cengiz sülâlesinin kaba ve sert idaresinden hoşnut olamıyordu. Hele Çağatay hanlarının, sonraları İslâmlığı kabul etmiş olmalarına rağmen, din hususundaki laübalilikleri buranın şariat bilginlerine, şeyhlerine, seyyitlerine pek ağır geliyordu. Nisbeten incelmış olan bu ahali, kaba hâkimlerinin katı idaresinden kendilerini kurtaracak bir önder bekliyordu.

Timur Keş kasabasının mekteplerinden birinde okudu. O, mektepte oldukça metin dinî bir terbiye aldı. Aynı zamanda Türk beylerinin en büyük zinetlerinden, en kıymetli meziyetlerinden olan binicilik, vuruculukta da meharet kazandı.

On iki yaşından itibaren iyi ata biniyor, iyi kılıç kullanıyor, ava gidiyor, eski Türk beyzadelerinin savaşçı ruhunu taşımakta olduğunu gösteriyordu. Dimağı cisminden daha süratle gelişmekte idi. Binicilik, vuruculukta Türk kahramanlığının varisi olmağa çalışmakla beraber Keş mekteplerindeki tahsili kendisine, eski Türk destanlarının mütalâasını ve Türk bahadırlarının çok kerre mesut sonuçlar veren serserice cevelânlarının masal ve hikâyelerini okumak fırsatını vermiş idi. Ahalisi birtakım taciklerle karışık olduğundan dolayı Şehrisebz ismini de alan ve bu yüzden yarım İranleşmiş olan Keş kasabasının mektepleri şüphesiz kendisine biraz Farsça da öğretmiş idi. Mühüründe bile "Rasti Rusti," gibi Farisî ibare kullanacak derecede İran edebiyatını bilen bu zat Orta Asya'nın en makbul kahramanlık kitabı olan Sayın Bahadırla³ beraber elbette Şehnâme destanlarını okumaktan geri kalmıyordu.

¹ Clavijo'nun raporu.

² Hoca ilgar köyü, Şerefeddin, *Zafernâme*.

³ Leon Cahun, *Asya tarihine giriş*, s. 447.

Barlas oymağı oldukça büyük bir oymak idi. Maverâünnehir'de nüfuz ve kudret sâhibi olan bu oymak içinde Turgay bey gibi pek çok beyler vardı. Bu beyler nüfuz itibarile Turgay beye eş ve belki de bazıları üstün idiler. Bu beylerin oğulları Turgay beyin oğlu Timur ile buluşurlar, birleşirler, konuşurlar, ava giderler, at oynatırlar, kılıç vuruştururlardı. Bunlar içinde yaşça kendisinden büyük olanları ve oymaktaki nüfuzları daha yüksek bulunanları da var idise de Timur, zekâsının ve tahsilinin verdiği mânevî bir nüfuz ile bunlar üzerinde yükselirdi. Böylece henüz yirmi yaşına gelmekte olduğu sıralarda oymak içinde kibar, sevimli, vakarlı bir bey olmuş, rey ve fikri kasabanın ve oymağın adamlarınca aranır bir adam haline gelmiş idi. Binicilikte, vuruculukta şöhreti ise gittikçe yayılıyordu.

O sırada Turan'ın bu parçası iki tehlike ile karşılaşmış idi: İslâm olmakla beraber İslâmîliğe önem vermemeleri yüzünden İslâm bilginlerini kendilerine ısındıramamış olan Çağatay hanlarının aczi sebebiyle hüküm süren karışıklık ve rahatsızlık; diğeri, üç dört bin senelik Turan ve İran destanlarının konusu olup artık ölmüş bitmiş sayılan eski İran ruhunun tekrar canlanmak yolunu tutması idi. Türk beyleri, efendileri olan hanların aczinden faydalanarak her biri diğere karşı kudretçe üstün olmak için çarpışıyorlar, birbirine kılıç çekiyorlar, fakat taciklerin, ayak altına alınmış olan İran satraplarının kendilerine karşı baş kaldırmasını hiç çekemiyorlardı.

Halbuki İlhaniler saltanatının sonlarında Muizzüddin Hüseyin adında yarım İranlı bir bey Horasan valiliğinde bulunmakta iken, bu saltanat yıkılmış ve Muizzüddin Hüseyin bey istiklâl bayrağını açmış idi¹. Hüseyin bey İranlı unsurlara dayanarak hareket etmiş ve Türklerin dince müsaadekârlıklarına karşı İran ruhunu temsil ederek İran millî mezhebinin (şiiğin) koruyucusu gibi görünmek istemişti. Böylece mezhep siyaseti itibarile daha o vakitten Şah İsmail'e öncülük yapıyordu.

Yavaş yavaş Horasan'ı tamamen istilâ edip kudretini artırarak Turan kabilelerine, Maverâünnehir sınırlarına tecavüze başlamış ve Endehut ve Şirgân eyaletleri üzerine yürüyüp oralarda bulunan Erlat ve Ayberdi oymaklarını kendisine itaat ettirmeye çalışmıştı².

¹ Mirhond, *Melik Muizzüddin Hüseyin*, Nurosmaniye Kütüphanesindeki nusha 5. cild. ² Şerefeddin, *Zafernâme*.

İç karışıklıklar böyle devam edip gittikçe, Hüseyin bey Turan'a girecek ve otuz kırk asırlık tarihin yolunu değiştirip Şehnâmenin hayallerini hakikata döndürecekti. İran, Turan'ı istilâ etmiş olacaktı. Buna Türk savaşçıları tahammül edemiyorlardı.

Çağatay hanları serseri saraylarını Elmalık yaylâlarından kışlaklarına getirip götürmekle ve başlıca eğlenceleri olan av peşlelerinde dolaşmakla vakit geçiriyorlar ve bir Moğol gururu ile şehir hayatına alışmak istemiyorlardı. Bunun için Maverâünnehrin zengin ve lâtif beldeleri bunların yüreğini çekmiyordu. Ve liyakatsizlikleri sebebiyle nüfuzlu oymak beylerinin elinde oyuncak olarak bir hanlık gölgesi yaşıyorlardı. Turan'ın bu ucunu tehdit eden İran tehlikesinden habersiz idiler.

O vakit Çağatayların veziri sıfatile en yüksek nüfuz kazanmış olan Totel oymağından emîr Kazağan Maverâünnehir valisi idi. Yiğit, yürekli, cüretli, azimli bir adam idi. Eski Türk ruhunu taşıyan bu adam Muizzüddin Hüseyin'in temsil etmekte bulunduğu İran tehlikesini görmekte gecikmedi¹.

¹ Erlat ve Ayverdi beylerinin Kazağan beye Muizzüddin Hüseyin'in emellerinden ve tecavüzlerinden şikâyetlerini, Şerefeddin Ali Yezdi Zafernâme'de şu başlangıçla başlayan bir manzumede ifade eder :

Meğer nesli Cengiz Han Bedfütat
Ki kes gevheri şah Nâred beyad

Güya bu beyler «Cengiz nesli söndü mü ki hanların celâdet cevherini kimse hatırına getirmiyor da Türklere karşı böyle tecavüzlere cüret olunuyor.» diye feryat ve şikâyet etmişlerdir.

Şerefeddin'in *Zafernâme-i Emir Timur*'unu Özbek hanlarından Güçgüncü han zamanında ve bunun emrile terceme etmiş olduğu mukaddemesinden anlaşılan Buharalı Mehmet Ali nam zat Zafernâme tercemesinin bu noktasında Kazağan beyin cevabını şöyle ifade etmiştir:

«Tacıkge nehad bulgay, padişahlık davakılgay ve padişahlarının fermanından baştartagay gururunu kılıcım darbı bile burnundan çıkarayım.» Yani Taciklerin ne haddi vardır ki padişahlık dâvasına kalkışsınlar ve padişahlarının fermanından baş çevirsinler, gururunu kılıcımın darbesile burnundan çıkarayım.

Mehmet Ali'nin şu tercemesi Güçgüncü han zamanında yapılmış olduğuna göre, 918 - 930 Hicrî tarihi arasında terceme edilmiş olduğu anlaşılıyor. Tek nüshası Nuruosmaniye kütüphanesindedir.

10 uncu asırda tercüme edilen bu eserin 11 inci ve 12 inci asırlarda buralara kadar intişar etmesine nazaran Turan ile Osmanlı imparatorluğu arasındaki mesafenin uzunluğuna rağmen daima ikisi arasında muvasala ve bağlaşma kesilmiş değildi. Birinci Sultan Mahmut zamanında böyle pek çok Çağatayca eserler padişah tarafından vakfedilmiştir.

Bu tehlikeye endişeli bir gözle bakan Türk beyleri, emir Kazağan'ın etrafında toplandılar, iç kavgalarını bırakarak bu tehlikeyi önlemeğe koştular, Muizzüddin Hüseyin'i mağlup ederek Turan hududundan dışarı attılar. Teşebbüs bu derecede kaldı; ileri gidilmedi. Maveräünnehir için bu tehlike atlatıldıktan sonra Kazağan bey Türk beyleri arasında daha çok itibar ve nüfuz kazandı; kudreti arttı, ve Çağatay Hanları üzerinde de nüfuz yürütmeye başladı. Nihayet Çağatay Hanı Kazağan'nın yaptığı işlerden memnun kalmıyarak bu hanı tahtından indirdi ve öldürdü¹. Yerine Danişment Oğlanı getirdi. Bir müddet sonra, bundan da, memnun kalmıyarak öldürüp hanlık tahtına Bayan Kulu Oğlanı oturttu. Böylece beş on sene içinde Çağatay saltanatı dört beş han değiştirmiş ve Cengiz'in Türklere ve Moğollara göre çok sayın torunları Totel oymağının yetiştirdiği bir beyin elinde istenildiği gibi oynanır adamlar arasına girmişlerdi.

Elmalık saltanat tahtı cüretli vezirin eliyle sahibini değiştirip durduğu sıralarda Muizzüddin Hüseyin boş durmuyordu. Daima kuvvetini toplayarak, kudretini arttırarak mülkünü genişletip bir kudretli hükümet kurmak fikrinden vazgeçmemişti. Cüretli vezirin Sibiryaya üzerindeki Çin hududundaki meşguliyeti bunun işine yarıyordu. Turan'ın Amu-derya kıyılarını yine tehlide başlamıştı.

Kazağan bey Horasan cihetinden tekrar baş gösteren bu tehlikeye karşı yürümeğe lüzumunu duydu. İç kavgayı yine bırakmak zorunda kalarak başına bir ordu topladı, Muzzüddin Hüseyin üzerine yürüdü.

İşte bu Türk ordusu içinde pek genç fakat vakarlı ve sevimli bir bey ata binmekte ve kılınc kullanmaktaki mahareti ile, savaş meydanında gösterdiği yiğitlikle herkesin gözünü çekmeğe başladı. Henüz yirmi yaşlarında bulunan bu bahadır genç bey Turgay beyin oğlu Timur beydi. Kazağan ordusu bu defa da Muizzüddin Hüseyin'i bozdu Horasan içerlerine attı. Herat'ı kuşattı. Hüseyin hükümetine son vermek üzere idi ki, tehlikenin büyüklüğünü gören Hüseyin, Çağatay hanına ve Kazağan beye kulluk etmek üzere teslim oldu².

¹ Bazı müellifler emir Kazağan'la Çağatay hanı Kazağan'ı birbirine karıştırırlar ve Maveräünnehir valisi emir Kazağan'ı Çağatay hanı Kazağan han zannederler ve öyle lâkaplandırırılar. Bunlar ayrı ayrı adamlardır.

² Şerefeddin, *Zafernâme* s. 15.

Şanlı bir surette Maverâünnehir'e dönüldü. Kazağan bey ise bu orduda çok beğendiği genç Timur beye kendi torunu Olcay Türkân hatunu eş yapmak, yani torunu ile evlendirmek ve kendisine binbaşılık tevcih eylemek sureti ile takdirini göstermekte gecikmedi¹. Timur'un ikbali Muizzüddin Hüseyin üzerine yapılan bu seferle başlar ve Olcay Türkân ile evlenişi kendisine büyük bir nüfuz kazandırır. Bu tarihten itibaren Timur, Maverâünnehir'de siyasî bir adam olmuş ve önemli bir mevki tutmuştur.

Devlet ve Saltanat seririne hanlar indirip çıkararak cüretli vezirin damadı ve aynı zamanda ordunun binbaşısı olmak hasebiyle bütün Maverâünnehir beyzadeleri arasında imtiyazlı bir mevki kazandığı gibi, bu damatlık kendisine Barlas oymağından başka Totel ve Celâyir oymaklarının da arka vermelerini sağlamıştı. Bundan sonra Timur bey yalnız Barlas oymağının beylerinden biri değil, aynı zamanda kayın babası Kazağan'ın mensup olduğu Totel oymağının ve karısının ana cihetinden mensup olduğu Celâyir oymağının da saygı göstereceği bir bey olmuştu. Timur'un siyasî hayatı üzerinde bu olayların çok önemli tesiri olmuştur.

Çok geçmedi korkunç vezir düşmanları tarafından öldürüldü; kanlar ve ölümlerle dolu otuz bu kadar yıllık siyasî hayatı sonucunda Maverâünnehir'e hemen istiklâl ile tasarruf ediyordu. Oğlu Abdullah bey ise onu takiben vefat eyledi². Bunun üzerine Maverâünnehirin siyasî hayatı üç safha gösterir hale geldi:

1 — Maverâünnehir hükûmetine kendi mülkü gözü ile bakan Kazağan bey ailesi ki, bunun mümessili Kazağan beyin torunu olan emîr Hüseyin idi. Eniştesi olan Timur bey dahi bu mümessiller meyanında idi.

2 — Maverâünnehir'i kendi devletlerinin bir parçası, bir eyaleti sayan Çağatay hanları idi ki, bunların ne durum alacakları henüz belli değildi.

3 — Türk beyleri idi ki, her birisi bir kaleye, bir hisara, bir şehre musallat olarak hiçbirisi diğerinin hükûmetini ve nüfuzunun üstünlüğünü kabul etmeyip herbiri kendini müstakil bir bey, bir hükümdar saymakta idiler.

Kazağan bey ailesi Çağatay hanlarının alacağı durumu düşün-

¹ Leon Kahun, s. 472.

² Şerefeddin, *Zafername* s. 16.

meye bile lüzum görmeksizin herşeyden evvel eyalet dahilindeki nüfuzlarını tekrar ele almaya, yeniden kurmaya çalıştılar.

Bu esnada Timur beyde siyasal fikirler gelişmeye başladı. Öldürülen vezir Kazağan beyin dağılmış olan siyasal mirasını toplamak kayın kardeşile enişteye düşüyordu. Gerçek varis kayın kardeşti. Fakat Timur'un gözünde bu adam yeter derecede liyakatli görünmediğinden onu bir suretle ortadan kaldırarak kendisi o mirasa konmayı kuruyordu.

Herşeyden önce aile mirasını yağmaya koyulan Türk beylerinin tagallübü savulmak lâzımdı. Maveräünnehir hükümeti Kazağan ailesine geri dönünce, Hüseyin beyle aralarındaki mesele bir aile meselesinden ibaret kalacak ve bunda kurnazlıkta, iğfalde ve tedbirde kim daha usta çıkarsa o kazanacaktı. Bu fikirle Timur işe başladı. Hüseyin bey ise dedesinin siyasal mirasına eniştesinin konmak istediğinden belki de başlangıçta haberi yoktu. Bazı şüheler uyanmış olsa bile, herhalde, Timur'un Maveräünnehir'de kazanmaya başladığı nüfuzdan ve hele Barlas oymağının onun tarafını tutanların yardımından vazgeçemezdi. Kaldı ki Timur bey harp meydanlarında namlı, şanlı bir bahadır olmuştu ki, düşmanları ile yapılacak kavgada bunun kudretli bileği kendisi için büyük bir yardım idi. Böylece kayın ve enişte ittifak ettiler, bir müddet eyalet içindeki beylerin nüfuzu ile çarpıştılar.

Tam bu sıralarda Çağatay tahtına çıkmış olan Tuğluk Timur han, Çağatayların bütün bütün kaybetmiş oldukları siyaset ve bahadırılık vasıflarının varisi gibi görünerek epeyce zamandan beri Çağatay saltanatının boyunduruğundan ayrılmışa benzeyen Maveräünnehir'i itaat altına almak istedi ve bir Özbek ordusu ile bu memleket üzerine yürüdü. Tuğluk Timur han itaatsiz beyleri vurmak, mukavemet gösteren kaleleri şehirleri devirmek niyetinde idi. Toplamış olduğu Özbek ordusu Maveräünnehir'in zengin ovalarında, güzel şehirlerinde toplanmış olan serveti yağma etmek istiyordu.

Tuğluk Timur han'ın Özbek ordusu ile yaklaştığını anlayan Maveräünnehir ahalisi, Özbeklerin şiddetinden ürktü. Birbirlerinden şehir, hisar kapmakla uğraşıp duran beyler, başlarının çaresini aramaya başladılar. Tuğluk Timur'un Barlas oymağından nezdine gelmek üzere davet ettiği kudretli beyler Timur'dan nasihat istediler. Timur'un bunlara verdiği nasihat mânalıdır ve nasıl kurnaz ve ince bir adam olduğunu gösterir.

“Tuğluk Timur’un yanına giderseniz bir tehlikeye karşı iki fayda temin edersiniz, gitmeyipte kaçarsanız bir faydaya karşı iki tehlike ihtiyar etmiş olursunuz,”¹ diyordu.

Bu beyler Tuğluk Timur’un yanına gitmekten korkarak memleketi sahipsiz bırakıp kaçtılar. Ahali korku ve telâş içinde idi. Özbeklerin yağmasından ürküyorlardı. Ümit yalnız Timur beyde kalmıştı. Başta seyyitler ve din bilginleri olduğu halde Timur beye müracaat ettiler. Ve yağmanın önünü alabilmek için ne gerekirse yapmak üzere lazım olan paraları ve hediyeleri hazırladılar. Timur bey din bilginlerinin ve şeyhlerle seyyitlerin ve ahalinin kendisine ümit ve itimatla bakmasını hayırlı bir fal saydı ve Tuğluk Timur’u karşılamaya gitti.

İlk işi herkesin korkmakta olduğu yağmanın önüne geçmek, ahaliyi bu yüzden rahatlandırmaktı. Tuğluk Timur’un Özbeklerden ibaret olan öncü ordusu Kirayit’ten Uluğ Timur, Erkenatan Hacıbey, Kankil’den Beycik Komutanlığında ve çapul kastle Maveraünnehir üzerine yürüyordu². Önce bunlara rastladı ve hemen başbuğların ve komutanların kıymetli hediyelerle gönüllerini alarak, Tuğluk Timur’un vereceği son emre kadar, yağma fikrinden vazgeçirtti. Tuğluk Timur’un huzuruna varınca han, bu genç ve yakışıklı beyi iltifat ve okşayışla kabul etti. Durumundaki kibarlığı ve hanın fikir ve meyline göre dil kullanışı kendisine pek çabuk takdir ve teveccüh kazandırdı. Konuşmalarında gösterdiği dirayet ve fatanet kendisini çok geçmeden han’ın müşavirleri arasına soktu. Tuğluk han her şeyde Timur’un reyine müracaat etmeğe ve daima reyi üzerine hareket eylemeğe başladı³.

Timur beyin bütün gayreti Tuğluk Timur’u Meveraünnehirden geri çevirmek, oraya ahalinin kurtarıcısı olarak dönmek idi. Böyle bir başarı ilerideki işlerine pek faydalı olacaktı. Bu maksada ümidinden çok ziyade nail oldu. Fakat buna nail olmak ve düşüncelerini başarabilmek için ahlâk düşüklüğünü gösteren yollara sapmaktan geri kalmadı. İlk olarak, Özbek beylerinin yağma ve

¹ *Tüzükât*, s. 3. Tüzükâtı Türkçeye çeviren zatın yalnız tüzükleri çevirip te Timur’un hatıralarını kaplıyan kısmı çevirmemiş olması sebebini anıyamadım. Tüzükâtın Fransızca nüshasını kaybettiğimden notları Farsî nüshasından alıyorum,

² *Tüzükât*, s. 3.

³ *Tüzükât*, s. 4.

çapuldan vazgeçmek üzere paralar ve hediyeler almış olduklarını bir suretle han'a işittirdi. Han yersiz bir kızgınlık göstererek bu beylerin Maverâünnehir girmesini men ile beraber kendilerini komutanlıktan azletti.

Beyler han'ın şu muamelesinden kırılarak isyan ettiler ve Çite'ye döndüler. Çite'de bu isyan çabukça bastırılamazsa işin büyümesi önemlenmesi ihtimali vardı. Tuğluk Timur han, Timur bey'in reyini sordu. Timur isyanı daha büyümeden, dallanıp budaklanmadan bastırmak lâzım geleceği reyini verdi. Tuğluk Timur, bu reyî doğru bularak hemen isyanı bastırmak üzere Çite'ye döndü.

Tuğluk Timur han Çite isyanını bastırmak zorunda kalarak geri dönmekte iken Maverâünnehir işini bir tesviye suretine bağlamak gerekiyordu. Maverâünnehir'in nüfuzlu beyleri Tuğluk Timur'un davetinden ürkererek Horasan cihetlerine kaçmışlar iken Timur bey han'ın emrine itaat etmiş, gelip kulluk köstermişti. Timur bey aynı zamanda da Maverâünnehir halkının mümessili gibi hareket ediyordu. Şu halde Maverâünnehir hükûmeti Timur beye verildiği takdirde orası kân dökülmeden Çağataylar saltanatına tekrar katılmış olacak ve aynı zamanda Çite isyanını bastırmak için lâzım olan para elde edilmiş bulunacaktı.

Tuğluk Timur Maverâünnehir'in Çağatay saltanatına olan bağının kuvvetlendirilmesini ileriye bırakarak şimdilik bu kadar başarıyı yeter saydı. Ve Timur'u Maverâünnehir'e vali tayin etmekte tereddüt etmedi¹. Kendisi de Fergana'ya doğru yola çıktı.

Valilik yarlığını eline alarak Semerkand'a dönen Timur bey din uluları ile seyyitler ve şeyhler ve halk tarafından Maverâünnehir'in kurtarıcısı gibi karşılandı. Kendisine o sırada koyacak bir kuvvet yoktu ; nüfuzlu beyler kaçmış ve kalanlar ise zaten Çağataylara itaat eylemiş oldukları için Timur hiç bir mukavemete uğramaksızın hükûmet etmeye başladı.

O sırada Timur'un bütün emelleri belki de bu valiliğin muhafazasından veya çok çok kaynatası Kazağan bey derecesinde istiklâl ile Maverâünnehir'e tasarruftan ibaret idi. Gerek mevkiini muhafaza etmek ve gerek istiklâl kazanmak için olsun yavaş yavaş uzak görücü tedbirler almakla uğraşıyordu.

Biraz sonra Tuğluk Timur Çite isyanını bastırmış, Maverâünnehir'i doğrudan doğruya hanlığa bağlamak çarelerini düşünmeye

¹ *Tüzükât*, s. 5.

tekrar vakit bulmuştu. Bunun için Maverâünnehir hükümetini oğlu İlyas hocaya vermiş ve Özbeklerden mürekkep kuvvetli bir fırka ile Semerkand'e göndermiş idi. Timur bey de askerî komutanlığı ile İlyas hocanın müşavirliğine verilmiş idi ¹.

Timur bey talihin bu dönemliğinden pek acı surette içlendi. Fakat "Hükümet idaresi yarı sabır ve sebat yarı tegafül,, olduğundan kuvvete karşı baş eğmek zorunda kaldı. İlyas hoca hükümet idare etmeği bilir bir adam değildi. Özbekler ise Maverâünnehir'i ellerine düşmüş yağlı bir av sayıyorlar ve her şeye el uzatıyorlardı. Ahali korku ve endişe içinde idi. Din uluları yaptıkları şeylere itiraz ediyorlar ve şeriate muhalif olduğunu söylüyorlardı. Özbekler bu sarıklı mollalarla eğleniyorlar "iki molla bir kişi, bir molla kadın kişi,, diyorlardı.

Özbeklerin el uzunluğu günden güne artıyor Timur'un askerî komutanlığı bir tesir yapmıyordu. İlyas hoca tecavüzlerin önünü almağa muktedir değildi. Özbekler bir aralık yetmiş kadar seyyidi hapsetmiş idi. Ürküntü ve çarpıntı içinde olan ahali umudu Timur'a bağlamış idi. Din uluları, seyyitler ve şeyhler kendisinin yardımcıları idi. Nihayet Timur bey askerî komutanlığının verdiği imtiyaza ve halk ile din ulularının kendi arkasında olmalarına dayanarak yetmiş seyyidi salıverdi.

Timur bey yaptığı işin sonucunu düşünmemiş değildi. Özbekler bu hareketi han aleyhine bir isyan şeklinde Tuğluk Timur'a bildireceklerdi. Ve böyle de yaptılar. Zaten Maverâünnehir'de nüfuzlu adamlardan şüphelenen ve Timur'un ahali yanındaki nüfuzunu tehlikeli görmeye başlayan han hiç tereddüt etmeden bunun öldürülmesi emrini verdi. Fakat Timur bey evvelce tedbir almış olduğu için Tuğluk Timur'un yarlığı (ferman) Timur beyin eline düşmüştü ². Artık tereddüt caiz değildi. İlyas hoca ile komutanı arasında zaten ilk günden beri gizli gizli açılan uçurum o kadar derinleşmiş idi ki, bunun doldurulması imkânı yoktu. Timur bey'in eline düşen ölüm fermanı şüphesiz daha sert, daha kesin olarak tekrar edilecekti.

Bunun üzerine Timur bey kendisine arka olmaya söz veren din ulularına, seyyitlere ve şeyhlere ve bunların nüfuzuna tâbi

¹ *Tüzükât*, Üçüncü Künkâş.

² *Tüzükât*, s. 8.

bulunan ahaliye ve hele mensup olduğu oymağa müracaat etti. Din uluları ve seyyitler kendisini isyana va Özbekleri Maverâünehir'den dışarı atmaya teşvik ettiler. Bu işte önderlik yapacak olursa malları ile canları ile kendisine yardım edeceklerine söz verdiler. Aralarında bir antlaşma imzalandı ve bir fetva verildi¹.

Timur hemen işe başlamak ve ansızın bir çarpı ile İlyas hocayı devirmek istiyordu. Fakat insanların azim ve niyetleriyle hareketleri arasında çok mesafe bulunduğunu bilmez değildi. Tam iş zamanında bu molla kişilerin tereddüt göstermelerinden vadettikleri muaveneti yapamamalarından korktu. Hele ihtilâl ve isyan hazırlığının haber verilmesinden ve iş daha tedarik halinde iken Çite başbuğlarının kendisini yakalamaları ihtimalinden telâşlandı. Tereddüt edecek çok zamanı da yoktu.

Bir ihtilâl mukavelesi imza etmişti ki, bu mukavele kendisini daha büyük tehlike ile karşı karşıya bulunduruyordu. İdam fermanının tekrar edileceği şüphesizdi.

O vakit, neslinin bütün haslatlarını haiz olduğunu gösterdi. Eski Türk kahramanlarının menkibe ve destanlarını hatırladı. Hayatının selâmetini ve belki de ilerideki başarısını bu menkibelerin ve destanların serseri olaylarında gördü. O Türk kahramanları değil miydi ki, her türlü umuttan mahrum kaldıkları zamanlarda Türkistan'ın sonsuz çöllerinde kendileri için bir umut ve dayanak ararlardı. Yine o Türk kahramanları değil miydi ki, başları sıkıldığı ve defi kabil olmayan bir musibete uğradıkları vakit Turan'ın ucu bucağı bulunmaz ovalarında baht ve talihlerinin tecellilerini takip ederlerdi. Çin darülfununundan çıkmış ve mensup olduğu hanedanın Fağfurluk tahtını kaybettiğini görmüş bir Türk prensi değil miydi ki, Çin ülkesinden kaçtıktan sonra kazak olarak Türk yaylalarına gelip yeni bir imparatorluk temeli atmıştı². Yine bir Türk kahramanı değil miydi ki, başına topladığı yediyüz kişi ile dünyanın büyük bir imparatorluğunu kurmuştu³. Bu Türk kahramanlarının izini takip etmekten başka çare bulmadı. İhtimal ki, bu serserice olay arayış ırkının şan ve menkibe tarihinde son bir sahife olacaktı. Fakat bu sahife diğerlerinden daha zengin, daha parlak olacak ve kahramanı dahi esatiri kahramanların bütün

¹ *Tüzükât*, s. 9.

² Kara Hataylılar.

³ Gök-Türk İmparatorluğu.

yüksek hatıralarını ve büyük eserlerini gölgede bırakacaktı. İmdi Timur eski bir Türk kahramanı gibi kılıcını kuşanarak, atına binecek karısını terkesine alarak kıra çıktı ve Turan ovâlarının sonsuz derinliklerine dalıp kazak oldu.

Olcaı Türkân Hatun, Kazağan beyin bu yiğit torunu kocasının kahramanlığından hiç de aşağı kalmayan bir yürek peklığı ile felâketi karşıladı. Kendisinin gerçekten bir Türk kızı, Timur'a yakışacak bir kadın olduğunu ispat etti. Hiç tereddüt etmeksizin kocasının terkesine atılarak aynı kader ve talihin dalgaları arasında çalkanmak üzere kazak olup uçsuz bucaksız çöller içine daldı.

Bu serserilik yolunda kendisinin hususi adamları ile Barlas oymağının kendine bağlı olan gençlerinden bir kısım halk ona arkadaşlık ediyordu ki, bunların topu altmış kişiden artık değildi.

Timur bey bu kazaklık hayatında kendi kahramanlığının Türk dillerinde, Türk ellerinde yayılacağını, Maverayünnehir ihtilâl hazırlığı tamamlanıncaya kadar Özbeklerden memnun olmayan halkın ve hiçbir kuvvete zebun olmak istemiyen bazı beylerin kendisine katılacağını ümit ediyordu.

Bir hafta kadar Semerkant çevresindeki dağlarda kaldı, bekledi. İsyana söz verenlerden kimse gelmedi. Bir aralık Bedahşan cihetlerine geçmek istedi. Züht-ü Takvası ile meşhur emir Kollal'ın işareti üzerine ¹ Harzem cihetlerine döndü. Hârzem kıt'asının basık ovalarında, pürüzsüz çöllerinde dolaştı. İlyas hocanın aleyhine sevkettiği Tökel Bahadırla vuruştı, pençeleşti. Tökel Bahadır'ın komutasındaki kuvvet kendisinin yirmi misli derecesinde iken uğraşa uğraşa onları yorarak, bozarak düşen fırsatlardan faydalanarak nihayet bu kuvveti yendi. Fakat kendi maiyetinde de on kişi kalmıştı ². Böyle büyük bir kuvvete bir avuç halkla karşı durarak sonunda muzaffer kalması Timur'un adını, sanını yaydı. Kahramanlık menkibelerine karşı yürekleri pek titrek olan Türkler esatirî Bahadırlarının hatıralarını canlandıran bu yeni çıkma kahramanın olaylarını, menkibelerini, yiğitliklerini merak ile dinlemeğe ve dilden dile dolaştırmaya başladılar. Timur adı artık Türk ulusları içinde anılıyordu. Son, dört atlı ve üç

¹ *Tüzükât* s. 9.

² *Tüzükât* s. 10.

piyadeden ibaret kalmış olan arkadaşları ile Olcay Türkân hatun terkisinde olduğu halde ıssız çöllerin susuz alanlarında birçok müddet dolaştı. Mahrumiyetlere, ıstıraplara ve felâketlere düştü. Bir gün bir kuyu başında o tarafların emiri olan Ali bey Çüngürbani tarafından yakalanıp hapsedildi. Altmış iki gün devam eden bu mahpusluktan ançak zorbalığa dayanarak ve muhafızlara hücum ile birinin kılıcını yakalayıp diğerini anınla kaçırmaya zorlayarak kurtuldu .¹

Diğer bir gün bir Türkmen oymağının bir ailesi üzerine uğradı, bunlar bu kırık dökük çöl serserilerini hırsız zannederek üzerlerine saldırdılar. Zavallı Olcay Türkân yine terkide bulunuyor ve bu saldırışın sonucundan ürküyordu. Fakat Türkmenlerden biri bunun Timur bey olduğunu anlamakta gecikmedi. Tehlike savuşturuldu .²

Bütün bu kahramanlıklar mahrumiyetler ve sefaletler uluslara, oymaklara yayılarak hayret ve takdir ile karışık acımak ve şefkat hisleri uyandırıyor. Ve milli destancılar bu olaylardan nice hayalî masallar icad ederek onun kahramanlık menkıbelerini tennüm ediyorlar ve kazaklık hayatında geçirdiği ıstıraplara hüznün ve rikkat celbediyorlardı.

Epeyce müddet devam eden ve yiğitlik menkıbeleri ile dolu olan bu serseri hayat Semerkant ihtilâl antlaşmasının hazırlıklarını beklemek içindi. Ancak Timur uzakta kaldıkça ihtilâl tertibatı durmuş ve uyumuş gibi görünüyordu. Bu kazaklık hayatının sürüp gitmesi daha amelî bir sonuç vermiyordu. Bir aralık etrafında toplananlar ikiyüz kişiye varmıştı. Bunların içinde göze çarpacak adamlar dahi vardı. Özbeklerin tazyikinden bezerek Timur'la birleşen Mahan valisi Mübarek Şahî Sencerî bunların en önemlisi idi. Seyyit Hüseyin ve seyyit Ziyaeddin gibi seyyitler ve bilginlerden birkaç adam daha bunlara karışmıştı. Bunlar ufak kuvvetlerini çölde çürütmek üzere bir memleket zaptetmek ve orada barınmak istiyorlardı. Fakat Timur ufak bir kuvvetle bir memleket zaptetmeye kalkışmanın tehlikelerini anlıyordu. Bununla beraber başında toplanan şu kuvvetin çok zaman çöllerde, saharalarda dolaşamayacağını ve nihayet perişan olmaya mahkûm ka-

¹ *Tüzükât* s. 10.

² *Tüzükât* s. 10.

lacağını da biliyordu. Bunun için bir tedbir lâzımdı. Nihayet bunları Buhara civarında saklamak ve kendisi Semerkant'e dönüp o civardaki uluslardan oymaklardan bir kısmını kendi taraflarına, kendi fikir ve emellerine çekerek yetecek bir kuvvet toplamak ve bundan sonra harekete geçmek tedbirinde bulundu ve kabul olundu¹. Bunları götürdü. Buhara civarına dağıttı, gizledi; Olcay Türkânı da, o civarda bir yere sakladı. Kendisi Semerkant'e döndü. Orada ihtilâl hareketini tertip edecek, ihtilâl gününü kararlaştıracak ve gelip müttefikleri bayrağı altına toplayacaktı. Semerkant'te kız kardeşi Kutluk Türkân ağanın evinde saklandı. Oradan gizlice müttefiklerle konuşuyor, tertipler yapıyor, tedbirler alıyor, muayyen zaman için hazırlıklar görüyordu.

Oymaklar arasında da ikibin kişi hazırlanmıştı. Fakat Timur beyin bu evde gizlendiğini komşulardan biri anladı. Özbeklere haber verdiği dakikada Timur yakalanmış demekti. Herşey bitmiş her umud mahvolmuş olacaktı. Timur hemen o gece vakit kaybetmeksizin karanlıktan faydalanarak Semerkant'ten çıktı. Buhara civarındaki arkadaşları Amu-derya üzerinde gelip kendisine katıldılar. Semerkant hazırlığının sonucu olarak müttefiklerden bazıları da gelip orada birleştiler. Bin kişi kadar bir kuvvet teşkil ettiler.

Bunlar kazaklık hayatında uzun müddet devam edemezlerdi. Oturaklı olmayan bu hayat Timur için dahi faydalı değildi. Artık nasıl olursa olsun bir şey yapmak, kahramanca bir çarpışma ile bir kale yakalamak, orada siperlenip yerleşerek nüfuz ve kudretlerini genişletmek lâzımdı. Zaten her tarafta mütegalibe beyler birer kale yakalamış, orada yerleşerek kendilerini mülük zümresine koymuşlardı. Bu âciz meliklerin elinden azimli, iradeli bir kuvvetle bir kale kapmak o kadar güç bir iş sayılmazdı. Ahali zaten kendilerine mülük süsü veren bu küçük beylerin zorbalıklarından ve zülümlerinden bezmişlerdi. Timur ise bunların kurtarıcısı sıfatı ile hareket etmek istemiyor muydu? Buna karar verdiler Kanderhar ve Bahtar Zemin'e doğru yürüdüler².

Kermsir cihetine çekildikleri sırada etrafın zorbalığından bıkmış usanmış olan ahali hemen bunlara katıldı. İlk defa orada yerleşecek gibi görünüyorlardı. O vakit o civarlarda hükümet

¹ *Tüzükât*, 4 üncü Künkaş s. 11.

² *Tüzükât*, s. 12.

sürüp bir kısım kalelerini zorbalara kaptırmış olan Seyistan beyi Timur'a müracaat ederek, kalelerini geri aldığı taktirde, kendisine birçok nakdi mükâfat vadetti. Timur'un paraya da ihtiyacı vardı.

Bu suretle ona yardım etti. Kalelerin bir kısmını kurtarmış idi ki, bu korkunç kahramanın ileride kendi düşmanlarından daha korkunç bir âfet olacağını ve artık bunun elinden kalelerin değil, bütün hükümetinin kurtarılması kabil olamayacağını düşünen Seyistan beyi Timur'un aleyhine döndü ve düşmanlarla birleşerek Timur üzerine yürüdü.

Ömrünün sonuna kadar kendini sakat bırakıp aksak şöhretini adına ilâve eden bu muharebede¹ Timur yine düşmanlarına galip gelmişti. Fakat kuvvetinin bir kısmını kaybetmiş ve yabancı bir diyarda düşmanlarla sarılı kalmış olduğu için burada durmak kendisini tehlikeye koymak idi. Diğer taraftan Semerkant müttefikleri Timur'a kuvvet hazırlamaktan geri kalmıyorlardı. Timur'un kazaklık hayatındaki başarıları ve bu başarıların dilden dile dolaşan destanları İlyas hoca'dan memnun olmayanlar için bir umud kapısı oluyordu. Din bilginlerinin ve seyyitlerin durmadan yaptıkları telkinler Maveraünnehir'in kurtulmasını isteyenlerde yavaş yavaş bu esatirî kahramanın etrafına toplanmak hevesini uyandırıyordu.

Kayın kardeşi Hüseyin bey büyük babası Kazağan beyin asıl sahibi olduğu Belh eyaletine çekilmiş, orada kuvvet hazırlamağa başlamıştı. Kazağan beyin torununun burada büyük babadan kalma büyük bir nüfuz ve itibarı vardı. Burada toplanacak bir ordu ile Amu-derya'yı geçip İlyas hoca üzerine saldırmak muvafık olacaktı.

Kermsir'de yaraları iyileştikten sonra yanında kalmış olan kırk kişilik bir kuvvetle Belh eyaletine doğru yöneldi.

Nefislerini talih ve tesadüfe terketmiş olan bu kırk atlı her türlü mahrumiyet içinde idi. Bunların büyük bir kısmı Timur'un çocukluk arkadaşı idiler ki, sabavetin billûr kadar saf olan yüreklerinde yerleştirdiği dostluk hissine Timur'un kazaklık hayatında kazandığı şan ve şöhrete ortaklık meyli de karışarak bu mahrumiyetlere katlanıyorlardı. Ve kendileri Timur kadar Manab (Asıl-

¹ Timur bey bu muharebede ayağından bir ok ile vurulmuş, sonunda topal kalmıştır. Aksak Timur, Topal Timur, Timurlenk tabirleri bundandır.

zade) oldukları halde Timur'un kumandasında bulunuyorlar ve onun mahrumiyetlerine ortak oluyorlardı. Timur bile bu kadar perişanlık içinde kendisine yoldaş olan bu yiğitlerin fedakârlığını şükran ile anıyor ve "Cenabı hakkın lütûf ve keremi benimle beraberdir. Çünkü yaradılıştâ bana eş olan bu beyzadeleri benim emrime itaat ettiriyor,, diyerek ¹ gelecek başarıları için kendinde mânevî bir itimat buluyordu.

Hindukûh dağlarının kuzey silsilesini teşkil ederek Elburz'a doğru uzanıp giden Kuhbaba dağları bu kahramanlar kafilesine gerçekten bir sığınak ve kavşak oldu ve müttefikler bu yüksek dağların eteklerini kendilerine birleşme, toplanma yeri yaptılar. Kayın kardeş Hüseyin bey Belh eyaletinde nüfuzunu başarı ile kullanarak kuvvetler hazırlıyor. Maveraünnehir müttefikleri artık bayrak açma vaktinin yaklaştığını hissederek buluşma yerine koşuyorlardı ².

Barlas'lardan, Celâyir'lerden, Erlat'lardan bu dağlar arasında başına üçyüz on kişi toplanmış idi ki hemen kendisine bir daya-

¹ *Tüzükât*. S. 14.

² Timur ihtilâlcilerin bir kısmıyla orada nasıl buluştuklarını gösteren bir sahne yazar :

"Ersaf deresine yönelmiştim ve o dereye indim. Bir gün ata binerek dereden yukarı çıktım. Derenin ötesinde bir tepe var idi. Havası gayet güzeldi ve ben o tepede kaldım. Askerler o havaliyi kolluyorlardı. Ben o gece uyumadım ve sabahleyin güneş doğmazdan evvel namazla meşgul oldum ve namazı bitirdikten sonra duaya başladım. Dua esnasında bana bir hüznü geldi ve Allaktan niyaz ettim ki, beni bu perişanlıktan bu sergerdanlıktan halâs etsin. Henüz duadan fariğ olmuşum ki, bir takım adamlar uzaktan göründüler ve bulunduğum yüksek yerin hizasından geçiyorlardı. Ben hemen ata bindim o cemaatin arkasından koştum ki, onların halini ve ne adam olduklarını anlayayım. Onlar hepsi yetmiş atlı idiler. Onların bahadırlarının kim olduğunu sordum. Onlar dediler ki, biz Timur bey'in adamlarıyız ve onu arayıp bulmak için dolaşıyoruz. Lâkin buralarda bulamıyoruz. Onlara dedim ki ben de emirin adamlarından birisiyim. İsterseniz size rehberlik ederek emire ulaştırıyım. İçlerinden birisi atını ılgara kaldırarak emiri bulmak için bir rehberle tesadüf ettiklerini serdarlarına haber vermek üzere koştı. Onlar yani serdarları atlarının dizginlerini çektiler ve beni yanlarına getirmek üzere emir verdiler. Onlar üç takım idiler. Birinci takım serdarı Tuğluk hoca Barlas ikincisinin serdarı emir Seyfettin ve üçüncünün serdarı Tübek Bahadırdı. onlar beni görür görmez kendilerinden geçtiler ve hemen atlarından indiler ve diz çökerek rikâbımı öptüler. Ben de attan inerek her birini kucakladım,, (15, 16).

nak noktası olmak üzere o civarda Alacu kalesini zaptetti ve kalenin muhafızları da kendisine katıldı.

Timur'un Alacu kalesini zaptetmesi ve Belh dağlarında yavaş yavaş kuvvetinin artmakta bulunması İlyas hoca'yı ciddi tedbirler almak zorunda bıraktı. Bu serseri kahramanı yakalamak, Maver-ünnehir'deki fesat ve isyan hazırlıklarını kaynağında kurutmak için Termuz içerisinden bir ordu gönderdi. Timur o vakit askerlikte mahareti derecesinde tedbir ve uzak görürde de usta olduğunu gösterdi. Başlangıçta çete ordusu ile açık bir muharebeye girişmekten sakındı. Bunları mümkün olduğu kadar yormak, üzme, faydasız hareketlerle bezdirmek, orduyu kendi kendine dağılacak, bağları çözülecek surette uzun ve üzüntülü manevralar ile oyalamak, bıktırmak ve aynı zamanda müzakereler, tedbirler ve kandırma- larla çete ordusunun başbuğlarını elde etmek, bir kısmını kendi tarafına çekmek yollarını tuttu¹. Bunun sonunda İlyas hoca'nın hizmetinde bulunan Barlaslardan bir kısmı Timur'a katıldılar ve diğer bir kısmı sonuçsuz harplerle yorularak ve nihayet mağlup olarak çekilip gittiler.

Timur bu zafer üzerine birdenbire Termuz eyâletinden Ma- veraünnehirin merkezine doğru ilerlemek istemedi. Düşmanı henüz kavi ve kendisi düşmanın kuvvet merkezine saldıramıyacak kadar zayıf idi. Belh'e civar olan eyâletlerin zayıf beylerini elde etmek ve kuvvetini bir miktar daha artırdıktan sonra Maver-ünnehire girmek istiyordu. Bu fikirle Bedahşan üzerine yürüdü. Bedah- şan'ın zayıf beyleri ansızın karşlarına çıkan bu adamın önünde baş eydiler ve savaşız kendisine itaat ettiler. Buradan Hotalan eyâleti üzerine yürümekte idi ki, İlyas hoca tehlikenin büyüklüğünü anlıyarak yirmi bin kişilik bir atlı ordusunun komutanlığını kendi üzerine alıp Timur'u yakalamaya kalkıştı.

Timur bunu haber aldığı vakit başında yedi bin kişi toplan- mıştı. Bu kuvvet İlyas hoca'nın ordusu önünde pek zayıf bir kuvvetti; bundan dolayı Timur savaşa girmekten ürkmekte idi. Bu askerlerin çoğu selâmeti İlyas hoca'nın ordusuna katılmakta buluyor, zaten meşru bir kuvvet olamıyan ve meşru bir kuvvete karşı isyan etmiş olan Timur'u terk ederek meşru hanlarının af ve merhametine sığınmak istiyordu. Hatta Timur'la ittifak etmiş

¹ *Tüzükât*, s. 17.

olan beylerden bazılarının Çite suvarileri başında olarak Timur üzerine yürümekte oldukları haberi bile geldi ve bu haber bunların zihinlerini bütün bütün karıştırdı. Timur için yapılacak iş düşmanı ile talihini denemek meydanına çıkmazdan evvel kendi askerinin sadakatinden emin olmak, onları çözülmaz bir surette kendisine bağlamak idi. Fikirleri bu kadar perişan olan bir orduyu kendisinden üç kat büyük bir kuvvete karşı yürütmek için Timur'un kullandığı hileler ve aldatici diller hayrete değer. Ordunun başbuğlarını, beylerini birer birer halvete çekerek her birinin fikrine ve meyline uygun diller kullanarak, bazılarının tamah ve hevesini okşayarak, arzularını yerine getirerek, hırs ve emellerini gıcıklayıp vaatlerle, teahhütlerle kandırarak ve hatta bazılarının saltanatında ortaklık vadederek bunları ayrı ayrı kendisine bağlamış ve İlyas hoca'nın büyük ordusuna karşı yürütmeye muvaffak olmuştu¹. Harbin sonucu ise, Özbeklerin tam mağlubiyetinden ibaret kaldı ve artık bunun üzerine İlyas hoca Maveräünnehir'de tutunamıyarak Seyhun (Sirderya) ırmağının kuzey yakasına geçmek zorunda kaldı ve Maveräünnehir'i mütteliklere bıraktı².

İlyas hoca o sıralarda vefat etmiş olan babası Tuğluk Timur'un tahtına oturmak, Çağatay saltanatını işgal etmek üzere Elmalık'a gitti. Giderken Maveräünnehir'i âsiler elinden kurtarmak üzere tekrar oraya dönmek umudunu taşıyordu. Bu güzel ve zengin diyarın Çağatay saltanatından ayrılmasını kabule asla tahammül edemiyordu. Olsa olsa Kazağan beyin yarım istiklâli gibi Timur'un ve Hüseyin beyin de bir müddet yarı müstakil olarak orada hâkim kalacaklarını ve sonunda babası gibi bir gün kuvvetli bir ordu ile gelip âsileri tedip edeceğini umuyordu. Zaten Türk ulusları içinde tam istiklâl kazanarak Cengiz sülâlesinin itaatinden dışarı çıkacak bir kimse bulunabilir mi idi? Büyük Cengiz ile Türk ulusları arasında yapılan antlaşmadan uzaklaşmaya kimin cüreti vardı. İlyas hoca bu umutla Elmalık tahtına oturdu.

Üç senelik kazaklıktan ve nice yüz yıllar geçtiği halde Türk dimağlarından silinmemiş menkibelerden, mahrumiyetlerden ve birçok kahramanlık eserleriyle karışık ıstıraplardan ve sıkıntılardan sonra Timur başarıdan ve zaferden yapılmış şan ve şeref halesile

¹ *Tüzükât*, s. 31.

² *Tüzükât*, s. 34.

sarılmış olarak Kazağan beyin mirası üzerinde kayın kardeşi Hüseyin beyle beraber müstakil kalmıştı. Fakat bu istiklâl anarşiden başka bir şey değildi. Maverâünnehir'den İlyas hoca'nın gitmesile Çağatay saltanatının nüfuzu silinmiş, yerine herkesin itaat edeceği bir nüfuz ve hâkimiyet kalmamıştı. Maverâünnehir'in kudretli beyleri Turgay beyin oğlunun kendilerinden üstün ve hâkim olmasını çekemiyorlar, nihayet olsa olsa kendilerine eşit bir bey gözile bakıyorlardı. Hatta birçokları bu serseri kahramanın ancak yigitlikle geçen hayatına hayran olmayı yeter buluyorlardı. Fakat Timur bu beylerin bakışına ve görüşüne halini uyduracak adamlardan değildi. Onda yenilmez bir azim, kırılmaz bir irade her türlü maniaları atlayacak bir tedbir ve basiret hasleti vardı. Bundan başka o zaman için pek büyük bir kuvvet olan din uluları kendisile beraber diler ve Timur'un yüksek dindarlık hasletinin dellâllığını yapıyorlardı. 72 seyyidin cezaevinden serbest bırakılması üzerine imza olunan ittifak muahedesi eskisi gibi duruyordu ve bu muahedeyi tertip ve imza edenler Maverâünnehir beldelerinde ve Türk ulusları içinde Timur'un durumunu kuvvetlendirmek için her türlü gayretten, propagandadan geri kalmıyorlardı. Bu beyler Timur'un o vakitki vaatlerini unutmuyarak başarıdan sonra kendisine devlet ortağı olmak hevesine düşmüşlerdi. "Lâkin onların sözleri saltanat gayretime tesir etmedi. Kendi kendime düşündüm: Nasıl ki Tanrı birdir ve ortağı yoktur, onun mülkünün efendisi de bir olmak lâzımgelir. O vakit baba Ali Şah yanıma geldi dedi ki: — Timur Tanrı buyurmuştur ki, eğer yerde gökte iki Tanrı olsaydı, âlemin işi fesada varırdı. Ben bu sözlerde hidayet buldum ve Mukaddes Kur'andan fal açtım şu âyet çıktı: İnnâ Caalhâke Halifeten filarz=biz seni dünyada halife yaptık. Buna inandım ve o yolda yürüdüm,"¹.

Evvelemirde kayın kardeşile ihtilâfı bir zaman için unutmak lâzımdı. Dış rakiplere karşı koyabilmek için aile ittifakının sürüp gitmesi gerekirdi. Bir kere dış rakipler ortadan kalkınca sıra kayın kardeşe gelecekti.

¹ *Tüzükât* s. 36. Hammer bu fikri ismini zikredemediği bir İran şairinin beyti zannederek (20 inci kitap sahife 12) Timur'un bunu dilinden düşürmediğini ve her zaman bu beyti okuduğunu söylese de, *Tüzükât*'ta görüldüğü veçhile fikir baba Ali Şah'ındır. Bununla Timur'un daima dilinden düşürmediği tanrı birdir ortağı ve benzeri yoktur mealinde olan âyet olacaktır.

Kayın kardeş Hüseyin bey Maverâünnehir'in istiklâl ile tasarrufunu kendisine temin etmek istiyordu. Kazağan beyin torunu sıfatile bunu kendisi için bir irsî hak sayıyordu. Fakat eniştesinin bin türlü zahmetlerle elde ettiği bir durumu ondan koparabilmek kolay bir şey olmadığını da anlıyordu. Hele hiç bir kimsenin üstünlüğünü çekemeyen beylere karşı Timur'un maddî ve manevî nüfuzu ve kudreti kendisine behemehal lâzımdı. Bu düşünceler ile bunlar aralarında uyuştular Maverâünnehir'in bir kısmile Belh eyaleti ve Hisar-ı Şadıman cihetleri Hüseyin beyin idaresine verildi.

Ailece ihtilâf kalktıktan sonra Timur daima kılıçtan evvel müracaat ettiği hile ve tedbir yollarını tuttu. Kimseyi çekemeyen ve her biri kendisini bir "Emir-i Azimüşşan,, telâkki eden beylerin itaatini temin için tedbirler almağa başladı. Kurnaz ve hilekâr bir siyasetle her birinin meyillerini okşayarak kiminin arzularını yerine getirerek kimine memuriyetler ve mansaplar sağlayarak her birinin yanında gizli casuslar bulundurup hal ve maksatlarından günü gününe haberler alarak bazıları aleyhine fitneler ve isyanlar çıkarttırıp kendi adamları elile bağlattırarak ve nihayet her birini bir suretle kendi himayesine sığınmak zorunda bırakarak az zaman içinde bütün gururlu beylerin eğilmek istemeyen başlarını kendi önünde eğdirmiş ve onların itaatlarını temin eylemişti¹.

Timur'un kudretinin bu derece büyümekte ve kökleşmekte olması Hüseyin beyi telâşlandırdı ve ona karşı hırsını, rekabetini arttırdı. Şükadar ki, kendi idaresinde bulunan eyaletler Timur'un elinde bulunan eyaletlerle İlyas hoca'nın hükmettiği memleketler arasına girmişti. İlyas hoca ise Maverâünnehir'deki hükümlerlik hakkını bir türlü bırakmak istemiyordu. Hüseyin bey birşey yapmağa kalkıştığı gibi fırsatı yakalayacak olan İlyas hoca'nın ilk çarpısı kendi üzerine düşecekti. Böylece bir taraftan Timur bir taraftan da İlyas hoca kendi memleketi üzerine çullanacaklardı. Şu halde İlyas hoca tehlikesini ortadan kaldırıncaya kadar eniştesine göz yummak zorunda bulunuyordu.

İlyas hoca Çağatay saltanatının bir parçası olan Maverâünnehir'i tekrar eline geçirmek üzere birkaç defa teşebbüslerde bulunmuş, Sirderya'nın bu tarafına ordular göndermekten geri

¹ *Tüzükât*, s. 34.

kalmamıştı. Fakat her defasında Çite ordusu Timur'un askeri dehası önünde daima zebun kalıyor, daima mağlûp oluyordu. Nihayet İlyas hoca ordusuna kendisi komutanlık ederek Maverâünnehir'e yürüdü. Enişte ve kayın kardeş ittifak ederek bu orduya karşı durdular ve sonunda İlyas hoca'yı mağlûp ederek Elmalık'a kadar kovaladılar. Orada bunu tahtından indirerek Kabulşah'ı Çağatay hanı ilân ettiler¹. Emir Kazağan'ın torunu ile damadı Kazağan'ın yaptığı işleri tekrar ediyorlardı.

Artık Çağatay tehlikesi bertaraf edilmişti. Kayın kardeşe enişte karşı karşıya geldiler. Hüseyin bey Maverâünnehir tahtının tek ve meşru varisi olduğu itikadını taşıyıp duruyordu.

İstiyordu ki; Timur kendini mülkün sahibi tanıyarak üstünlük mevkiini kendisine versin ve elindeki memleketlerde onun emiri sıfatıyla hükümet sürsün. Timur ise kendi tertipleri ve tedbirleri, kendi kahramanlığı ile vücuda getirdiği bu saltanatın müstakil hükümdarı olarak kalmak istiyor ve Hüseyin beyi, Belh, Hisarişadiman eyaletlerinde yarı müstakil ve kendisine bağlı bir emir olarak kullanmak fikrinde bulunuyordu. Fakat Hüseyin bey buna bir türlü razı olamıyordu. Emir Kazağan'ın torununa Barlas oymağının sadece beylerinden biri olan Turgay beyin oğlunun üstün gelmesini asla çekemiyordu. Nihayet maskeleri attılar. Çarpışmaya başladılar. Timur'un askerî ve siyasal kudretinden başka arkasında mühim bir kuvvet daha vardı ki, o da din uluları, şeyhler ve seyyitlerdi. Bunlar durmadan, dinlenmeden Timur için çalışıyorlardı. Bu kuvvet Hüseyin beyin kendi adamları arasında ve kabilesi içinde bile Timur'a taraftarlar kazandırıyorlardı. Hüseyin bey birkaç defa mağlup oldu. Timur bey felâket arkadaşı olan güzel Olcay Türkân'ın hürmetine ve Hüseyin beyin dost kalacağı vaidine güvenmiş görünerek eyaletlerini kendisine geri verdi. Fakat bunlar hep zâhiri şeylerdi. Ne Hüseyin bey kader ve taliin bu cilvesine boyun eğmek isterdi, ne de Timur Hüseyin beyi bir kudret olarak yanı başında tutmak isterdi. Çünkü Hüseyin bey Maverâünnehir'de nüfuz ve kudret sahibi olarak kaldıkça Timur için gerçekten istiklâl ile hükümrân olmak ve sonsuz ihtiraslar, emellerle dolu gözlerini Maverâünnehir dışına çevirmek kabil olmayacaktı. Hüseyin beyin son bir tecavüz hareketi üzerine onu orta-

¹ Şerefettin, *Zafername* s. 115.

dan kaldırmak için her tedbir alındı; her şey hazırlandı. Belh muhasara olundu Hüseyin bey son defa olarak hayatına ilişilme-
mek ve Hicaz'a gitmesine müsaade olunmak şartile teslim oldu.
Fakat birkaç gün sonra, gûya oç almak bahanesile, kendi maiyet
adamlarından birinin hançeri altında öldü¹. Katil de hiçbir sorgu
suale maruz kalmadı.

* * *

Belh düşmüş, Kazağan beyin torunu ortadan kalkmış, Mavera-
ünnehir'de tek kuvvet yalnız Timur beyden ibaret kalmıştı. Artık
her şey bunun emri altında, her şey bunun itaatinde idi. Tam
istiklâl ile memleketi idare ediyor ve gerçekten saltanat sürüyor-
du. Fakat hukuk bakımından ne bir sıfatı, ne bir unvanı vardı.
Görünüşte bir gâsıp, bir müstevli, meşru hükûmete karşı bir âsî
olmaktan başka bir şey değildi. O hükümet ki, bütün Türk ulus-
larının umumî ittifakile meşruiyeti kabul ve tasdik edilmişti. O
hükümetin başındaki hanedan aleyhine kıyam etmiş bir türediden
başka bir şey olmayan Timur bey hiçbir sifata dayanmaksızın
onun memleketinin bir parçasında istediği gibi tasarruf ediyordu.
Şu halde buna bir sıfat vermek lâzımdı. Derebeylik zamanlarında
daima görülegeldiği üzere hiçbir kuvvete boyun eğmek isteme-
yen Türk beyleri Çağatay hanlarının emri altında yaşamaya razı
olmamakla beraber Cengiz sülâlesinin saygısı bunlar arasında o
derece kök salmıştı ki, hiçbir kimse o sülâleye karşı üstünlük
dâvasını ortaya atmaya cüret edemiyordu. Hanlık ve Hakanlık o
sülâleye mahsus bir saltanat unvanı olarak kabul ediliyordu.
Cengiz ile Türk ulusları arasında Timuçin'in saltanatı ilân edil-
diği sırada yapılan antlaşma Cengiz kanununun köklü maddele-
rinden biri sırasına girmişti. Şimdi bu antlaşmayı ve yasanın bu
maddesini bozarak Timur'u Maveraünnehir kıt'asına han ilân et-
meğe kimse kalkışamazdı. Timur bey de bu unvanı almaktan çe-
kiniyordu. Barlas oymağının küçük bir beyi olan Turgay beyin
oğlunun Cengiz oğullarına karşı hanlık unvanını takınmasından
kendisi bile utanıyor ve ürküyordu. Böyle bir unvan alış Türk
hassasiyetini gıcıklamak olacak ve sadakati henüz tam olmayan
birçok büyük beylerin rekabetini ve hasedini arttıracaktı. Âkil

¹ *Tüzükât*, s. 32.

ve tedbirli olan Timur bey öyle bir hal istiyordu ki, hem saltanat ve hükümet elinde bulunsun, hem de Türklerle Cengiz arasındaki anlaşma bozulmamış görünerek meşruiyet zahirde muhafaza edilmiş olsun. Bilginler imdada yetiştiler. Timur beye "Sahipkıran," diye müphem bir unvan buldular. Bu tâbir Türkler için bir mâna ifade etmemekle beraber Timur için bir imtiyaz teşkil ediyordu. Sahipkıran kelimesinin içinde hanlık ve hakanlık kadar büyük bir mâna murat olunuyor ve aynı zamanda Türkler için pek yüksek bir kudret ifade eden ve yalnız Cengiz oğullarına mahsus tanılan hanlık unvanından vazgeçiliyordu. Sevüktekin'in oğlu Mahmut Gaznevi de han unvanını istimalden çekinerek Türklerce o zaman mânası olmayan Sultan unvanını nasıl kabul etmişse, Timur dahi bu müphem unvanı istimalle Türk hassasiyetine dokunmaktan sarfınazar ediyordu. Bu söz saltanat unvanı olmakla beraber Timur bey Türkler arasında yine Timur bey adile anılıyor ve Çağatay hanlarının Atabeyi ve saltanat naibi gibi görünmek istiyordu. Bu perde arkasında Cengiz sülâlesi saltanatını Timur sülâlesine çevirecek ve Cengiz evlâtlarına dokunmaksızın onları bir saltanat gölgesi halinde bırakıp Timur sülâlesinin gerçekte saltanatını sağlayacaktı.

Belh'te Sahipkıran unvanı ile saltanat tahtına oturma töreni yapıldı ve bu sözün mânasını anlamayan Türklerin gözünde hiçbir şey değişmiş olmadı. Zira bunlar yine kendisini Timur bey biliyorlar ve öyle anıyorlardı ¹.

Tahta çıkışından sonra din ulularına ve seyyitlerle, şeyhlere olan vaitlerini yapmağa başladı. Bol bol bunlara maaşlar mevkiler iratlar tahsis etti. Din hükümlerine riayet ettirmeğe çalıştı. Cengiz yasınının hüküm ve nüfuzunu şeriat meseleleri üzerinden kaldırarak bunun yerine şeriat hükümlerini koydu. Şeriat meseleleri için kadılar tayin ederek bu işleri onlara bıraktı. Yasa ile şeriat işlerinin birbirine karışmaması için birtakım tüzükler, nizamlar vücade getirdi. İşte o vakit Maverâünnehir din uluları, başta Mir Seyyit Şerif olduğu halde, toplanarak umumî bir fetva ile Sahip-

¹ Timur bey de hiç bir vakit Han unvanını almamış, daima Timur bey olarak kalmıştır. Oğullarına, torunlarına «Mirza» lâkabını bırakmıştır. Tüzükâtında bunlardan bahsederken emirzade diye yazar ki, Mirza sözü bu emirzade sözünden kısaltılmıştır. Muharrirlerden bazılarının Timur için «Timurhan» unvanını kullanmaları tamamen yanlıştır.

kıranın islâm dinini yenilemek ve yürütmek üzere sahiphuruç olduğunu ilân ettiler¹. Milletlerarası siyasal ihtilâfın cilvelerine bakınız ki, batıda Osmanlı din bilgileri Cengiz yasasını şeriata üstün tuttuğundan dolayı Timur'un küfrüne fetva verdikleri sırada, asıl Cengiz yasasının yürüdüğü ülkelerin din bilgileri tersine Timur'u Muhammet dininin yayıcısı ve yürütücüsü olmak üzere ilân etmiş bulunuyorlardı².

* * *

Timur'un bundan sonra devam eden 36 senelik saltanat müddeti birçok defa Asya'yı baştanbaşa cihangirlik akınlariyle yenilmez ordularının atları altında çiğnetmek oldu. Gerçekten Asya'nın uzak doğusu ile uzak batısı arasındaki memleketlerde kudretli bir surette yerleşmiş ve kuvvetli bir iç teşkilâtı yapmış hükümet mevcut değildi. Efganistan, İran, İlhan'lılar saltanatının yıkıntısı üzerine konan birtakım zayıf ve âciz hükümdarlar elinde idi ki, bunlar Turanı itaat altına alan Timur beye karşı duracak, onun saldırılarını kıracak sağlamlıktan mahrum idiler. Güneyde, yani Hindistan'da ise birbirine karşı baş kaldıran, istiklâl dâvasile hükümet birliğini parçalayan beylerin düşüncesizlikleri orayı da başka yerlerden daha zebun bir halde bırakmıştı. Yalnız uzak batıda Osmanlı Türkleri henüz ilk inkişaf ve terakki devresinde olmakla beraber kuvvetli bir teşkilâta ve sağlam bir idareye malik görünüyorlardı. Uzak kuzey batıda Altınordu hükümeti Cengiz sülâlesinin birbiri elinden saltanatı kapmak hevesile yaptıkları isyanlardan doğan iç kargaşalıklarla uğraşıyordu. Uzak doğuda Çinliler tam Timur'un cülûsı yılının ferdasında Cengiz sülâlesini Pekin'den çıkarmış olmakla beraber, bu sülâlenin yeniden canlanarak tekrar Çin'e gelmesinin önünü almak için Altay dağlarında bu sülâlenin kalanlarını kovalamak ve Türk-Moğol uluslarını ezmekle uğraşıyorlardı.

Belh cülûs töreninden sonra evvelâ Keş'i ve din ulularile seyyitlerin ricası üzerine nihayet Semerkant'i kendine hükümet

¹ *Tüzükât* S. 52.

² Yıldırım Bayazıt'ın Ahmet Celayir'e bir Şaban 798 tarihli ceyap mektubunda «def'ı Timuru meksur ki be fetvai ulemaî âlem eşeddi min tekfurest» diye yazılmaktadır; *Feridun Bey münşaatı*. Yani bununla alimlerin fetvası mucebince Timur'un def'i ve tenkili Bizans İmparatorundan daha hayırlı sayılıyordu.

merkezi yapan Timur'un bütün emelleri Cengiz saltanatının olanca parlaklığı ve olanca büyüklüğü ile yeniden kurulması ve bu saltanatın başında Cengiz oğullarına karşı Timur oğullarının yerleşmesi idi. Bu maksadı elde etmek için dayanacağı iki kuvvet vardı: biri müslümanlık, öbürü Türklüktü. Bu iki kuvvete dayanarak Timur gerçekten emellerini elde etmiş, fakat yazık ki dayandığı bu iki kuvvetten her ikisine de ihanet etmiş, her ikisini de aldatmıştır. Döktüğü islâm kanlarının dumanları, söndürdüğü, Türk ocaklarının yıkıntılarını üzerinde Mirzaların saltanat tahtını yerleştirmiştir.

Müslümanlığı yaymak ve kuvvetlendirmek, Allahın kullarına yapılagelmekte olan zulmü ortadan kaldırarak böylece insan oğullarını saadete ulaştıracak bir adalet dağıtmak¹ perdesi altında bütün islâm memleketlerine saldırmış ve bu memleketleri yakarak, yıkarak ve harabelerinin yığınları altında yüz binlerce insan gömerek ve arkasında inleyen, ağlayan sayısız yetimler ve dullar bırakarak gûya müslümanlığı kuvvetlendirmiştir. Zorbalar elinden kurtarmak istediği İran'da diri diri insanlardan kule yapmak² ve İsfahan'da umumî ölüm emri vermek ve Âmil'de kasapcasına insan öldürtmek gibi tüyler ürpertecek mezalimi tarihin cihangirler faslıının taşıdığı en kara ve korkunç sahifelerdir. Bunlar hepsi islâmın kuvvetlenmesi namına yapılıyordu.

Hindistan seferini tasarladığı vakit gûya orada Gazneli sultan Mahmut Sevüktekin gibi İslâm dinini yaymağa ve yerleştirmeğe memur gibi görünmek istemiştir. Askerî kumandanların Timur'u bu seferden vazgeçirmek için söyledikleri sözlere karşı kurandan fal açmak ve tesadüf eden âyeti hazır bulunan din ulularına izah ettirerek onları kandırmak gibi³ göz boyamacılığı

¹ *Tüzükât.*

² Zabilistanın Sebzivar şehrinde yapılan bu facia üzerine İran şairlerinden biri bir şiirinde Zabilistandan bir sada diye Rüstemin ruhuna hitab ederek "başını kaldır da İran'ın ne hale geldiğini gör. Nihayet tatarlara esir düşmüştür., demiştir. H a m m e r II. cilt 7. kitap, 5. zeyil.

³ Hindistan seferini tasarladığı vakit oğullarından, torunlarından ve ileri gelen ordu kumandanlarından mürekkep askeri bir meclis yaparak işi müzakere etmiştir. Tüzükâtında bu müzakereyi şöyle anlatır :

"Oğullarımdan ve beylerimden rey istedim. Emirzâde Pir Mehmet Cihangir dedi ki :

Eğer Hint memleketini alırsak Hindistan'ın altınlarile âlemi istilâ edebiliriz. Emirzade Mehmt Sultan dedi ki: Hint'i alabiliriz lâkin Hindistan'da

yaptıktan sonra Hindistan'a hareket etmiş ve ancak burada da yaptığı iş Hint müslümanlarını ezmek ve Hind'in büyük şehirlerini ve bilhassa Delhi'yi yağma ve talan eylemekten başka bir şey olmamıştır ¹.

Yıldırım Bayezit ile olan harbinde ise Yıldırım'ın himaye ettiği Kara Yusuf'un Hicaz'a giden kafileleri vurmak ve soymak fazihasında bulunduğunu ve cezası verilmek üzere kendisine teslim edilmesini istediği halde, Yıldırım tarafından teslim edilmiyerek bu fazihaya göz yumduğunu bahane etmiştir ².

Bunların hepsi birer bahaneden ibaretti ki, altında kendisinin şahsı ihtirasları ve açığa vurulmayan emelleri gizlenmekte idi.

Türlere gelince, en ziyade korktuğu şey, bütün tarih boyunca olduğu gibi, doğudan bir istilâcı zuhur ederek veya Cengiz sülâlesinden biri kuvvet ve fırsat bularak kendi devlet ve memleketi

evvelâ bir çok kaleler vardır. Denizler vardır. Geçilmez ormanlar vardır. Başkaca silâhli ordular ve adam avlayan fil sürüleri vardır. Emirzade Sultan Hüseyin eğer Hint'i alırsak dört iklime hâkim olur ve cihana hükmederiz dedi.

Şahruhmirza dedi ki :

Türk kanunlarında okudum ki, büyük şanlı beş padişah varmış ve büyük-lüklerinden dolayı onlara şöyle nam verirlermiş. Hint padişahına Ray ve Rum padişahına Kayser derlermiş. Hata ve Hiten padişahına Fağfur ve Türkistan padişahına Hakan derlermiş. İran ve turan padişahına şehinşah, Şehinşahların hükmü daima Hindistan memleketleri üzerinde carî olmuştur. Mademki İran ve Turan bizim tasarrufumuz altındadır, lâzım ki Hindistan'ı da teshir ve istilâ edelim.

Beyler dediler ki :

Gerçi Hint'i istilâ edebiliriz, lâkin orada oturacak olursak neslimiz zayı olur. Ve oğullarımız ve torunlarımız Türklükten çıkar. Hint dili öğrenirler. Ben Hint'in istilâsına azmetmiş hulduğum için istemedim ki azmimden geri döneyim. Onlara dedim ki, tanrı taalâya müteveccih olalın. Ve kur'andan fal açalım bakalım ne çıkacak görelim ve Allahın emri ne ise onunla amel edelim. Onlar kabul ettiler ve kur'anı kerimden fal açtım. Şu âyeti kerime çıktı. «Yâ eyyühennebi câhidilküffare ve münafikin= Ey peygamber kâfirler ve münafıklarla harp ediniz.» Din bilgileri bu âyetin manasını beylere izah ettiler. Başlarını eğmiş oldukları halde sükût ile dinlediler. Bunların sükûtundan gönlüm sıkıldı. Kendi kendime düşündüm ki madem Hindistan istilâsına beyler râzı oluyorlar bunları beylikten çıkarayım.... Nihayet Hindistan seferini kabul ettiler.»

¹ Kendi tarihçisi Şerafeddin Ali Yazdi Delhi katliâmından bahsettiği sırada böyle kan dökmenin böyle felâketin dünyada misli görülmemiş olduğunu söyler. 20 inci bap sahife 112.

² *Tüzükât* S. 34.

üzerine saldırması ihtimali idi. Bu korku ile daha saltanatının ilk senelerinde bütün kuvvet ve kudretini doğu Türklerinin ve Moğolların kırılıp ezilmesine hasretmiştir.

O sırada, Altaylarda ve Tanrı dağlarında oturan Türk ve Moğollar örsle çekiç arasında kalmışlardı. Cengiz sülâlesi Çin'den kovulmuş olmakla beraber bunlar Çin üzerindeki hükümlerlik haklarını geri alabilmek ümidini taşıyorlar ve bunun için bazı hareketlerden geri kalmıyorlardı. Çinliler ise Moğol ve Türklerin tekrar canlanarak Çin üzerine yürümesi ihtimalinin önünü almak için Cengiz sülâlesini şiddetle takip ediyorlar ve ellerine düşenleri yok ediyorlardı. Timur, Çinlilerin ekmeğine yağ sürmüş, bir taraftan Çinliler Türk-Moğolları yok etmek için uğraşırken, öbür taraftan da Timur bey kendi ırkdaşı ve kardeşi olan ahaliyi aynı hırs ve aynı şiddetle yok etmeye kalkışmıştı.

Bu hareketi ile korktuğu şeyin bir müddet için önünü almışsa da kardeşlerine karşı bu saldırma ve boğuşmadan yalnız Çin faydalanmış ve Türk ırkı da bir daha büyük istilâlar yapmak kudretini kaybettikten başka, güneyden ve batıdan gelecek istilâlara bile karşı duramayacak kadar zayıf ve zebun düşmüştür.

Yine Türklük bakımından Toktamış han üzerine yaptığı sefer de aynı şekilde olmuştur. Toktamış'ın ordusunu o derece ezmiştir ki, herhangi bir istilâyaya karşı Altınordunun başarı ile karşı durabilmesine imkân bırakmamıştır. Bundan da onun hasmı olan memleket faydalanmıştır. Bir enkaz yığını haline gelen Altınordu devleti içeriden fesatlarla bozuldu. Dışarıdan vasallarının darbesi altında ezilerek yıkılmış tarımar olmuş ve Türk âlemi çok geçmeksizin arkadan ve önden sarılarak nefes almak imkânını kaybettiğinden boğulup gitmiştir. İslâm dinini diriltmeğe memur diye fetva verilen ve aşağıda görüleceği üzere İslâm halifelliğini elde etmeği düşünen Timur'un müslümanlığa verdiği kuvvet ve kardeşlerine gösterdiği hizmet işte bu idi.

Anadolu saldırısında da böyle bir sonuca varabilmek için her şey hazırlanmıştı. Bir taraftan Anadolu beyleri kendi ülkelerine yerleştirilerek ve her birine hil'atler giydirilip doğrudan himayesi altında buldukları gösterilerek bu beylerin yarım asırlık intikamına Osmanlı Ülkesi açık bırakıldığı gibi, Yıldırım'ın şehzadelerinden her birinin emellerini gıcıklayıp bu şehzadeleri birbirine düşürmüş ve senelerce memleketi kardeş kavgaları ile ateş ve

kan içinde bırakmıştır. Gerek Altınordu hükûmetine, gerek Osmanlı Devletine karşı tuttuğu siyaset aynı siyaset idi:

İçeride fitne ve fesat tohumları saçarak memleketi için için çürümeye bırakmak, dışarıda, düşmanlarını kuvvetlendirip onların çarpışı ile bozulmaya ve dağılmaya yüz tutturmak. Altınordu bunun acısını pek çabuk duydu ve Moskofların darbesile yıkıldı. Osmanlı saltanatı da bu uçurumun tam üzerinde idi. Nasıl oldu da Osmanlılar böyle bir korkunç durumdan çarçabuk kendilerini toplayarak yine cihangir bir devlet kurabildiler? Gerçekten bu bir mucizedir. İnsan o durumu zihninde canlandırdığı vakit o zamanki Osmanlı Türklerinin enerjisine ve canlılığına hayret etmemek kabil değildir. Bereket versin ki, Anadolu beyleri fırsatı saçından yakalamak liyakatini gösteremediler. Bizans İmparatorluğu da kımıldanacak halde değildi. Avrupa Türkiyesinin zayıf komşularına karşı Rumeli ordusu mühimce bir kuvvet idi. Niğbolu büyük savaşının verdiği dersten sonra yeni bir haçlılar ordusu kolay kolay teşekkül edemezdi. Bütün bu sebepler Osmanlı devletinin bozulup dağılmaktan kurtulmasına ve buhranı çabuk geçirerek derlenip toplanmasına yardım etmiştir. Bununla beraber Devletin inkişafını çok geride bırakmış olduğu şüphesizdir.

Bütün bu seferlerin zımında Cengiz saltanatının bütün büyüklüğü ile tekrar kurulmasından başka bir maksadı yoktur. Dış gösteriler hep birer bahaneden ibaret idi. Bu saltanatı yeniden kurmak için, Çin müstesna olmak üzere, bütün bu hükûmetleri vurmuş, ezmiş, devirmiş önünde hiçbir mania kendisini durdurmaksızın Gobi çöllerine, Rus ovalarına, Akdeniz sahillerine, Ganj mansaplarına, kuzey buz denizlerine kadar yürümüş, bütün bu ülkeler kudret ve şevketinin dayanılmaz kasırgasile sarsılmıştır. Hayatının son günlerinde Cengiz ülkesinden noksan kalan Çini de ansızın ve umulmadık bir darbe ile vurarak bu saltanatı tam ve noksansız kurmak istemişken ömrü vefa etmemiştir¹.

¹ Çin seferinin nasıl hazırlandığı dikkati çekmeye değer bir olaydır:

Çinli'ler Cengiz sülâlesini Çin'den kovmuş olmakla beraber bu sülâlenin bütün hükûmanlık haklarının Çin devletine intikal etmiş olduğu fikrinde idiler. Pekin şehrinde oturan Hakanlar Çağatay, İlhan ve Altınordu Hanlarının büyük hükümdarı idi. Başka bir tabir ile Cengiz sülâlesi devrinde Çin Devleti bütün Asya'ya hükmediyordu. Çin diplomatları bu durumu muhafaza etmek istiyorlardı. Çin içinde karışıklıklar nihayet bulup ta Çin devleti biraz canlanmağa

Timur, oğullarına saltanatı sağlamak için Cengiz oğullarının adına ve Atabey sıfatile saltanat eder gibi görünmekle beraber o hanedanı söndürmek, Çite'yi kuvvetten düşürmek, Moğolları kımıldanamayacak hale koymak ve nihayet bu hanedanı haysiyetten düşüre düşüre kadir ve şereflerinin silinmesine Türkleri alıştırmak ve sonunda bayağı Türk beyleri derecesine indirmek hususunda hiçbir şeyi esirgememiştir. Bunun için saltanatının ilk altı yılı içinde beş defa Çite'ye Sibiryaya, Moğolistan'a saldırıp doğu ve kuzey Türklerini yani Gengiz hanedanına daha sıkı bağlı olan il ve ulusları ezmekle uğraşmıştır. Daraların, Keyhüsrevlerin, İsken-

başlayınca Çağatay Hanlarının Cengiz hakanlarına ve dolayısıyla Çin'e ve regeldikleri vergiyi istemeyi tasarladılar. Çağatay hanları yerinde ise Timur bey vardı. İmdi Çağatay'ların vergisini istemek üzere Çin hükümeti H. 807 tarihinde Semerkand'a bir elçi gönderdi. Timur, Çin üzerine yürümeyi zaten tasarlamış bulunduğundan Çin'in küstahca isteğine karşı bu elçiyi tahkir etmek istiyordu. O sırada İspanya'lı Hanri Du Kastal'in elçisi de Semerkand'e gelmişti. İki elçi mahsus bir günde kabul edildi. Kabul merasimini İspanya elçisi Dükla-vico şöyle anlatmaktadır: «Timur güzel bir binanın giriş kapısını andıran büyük bir nevi takın altında ve yerden yükseltilmiş bir kerevet üzerinde oturuyordu. Önünde fıskıyeli bir çeşme vardı ki, pek yükseklerle sular fışkırtıyordu.

Hükümdar Firizeli ipek kumaştan yapılmış bir küçük minder üzerinde oturmuş ve dirseğini bir kaç yuvarlak yastığa dayamıştı. Gül renkli ve işlemsiz ipekten bir elbise giymiş ve başında yüksekçe beyaz ve tepesine bedehşan yakutu kondurulmuş bir Börk taşımakta idi. Hükümdar kendisine ilerlememi emretti ve sanıyorum ki daha iyi görmek için böyle emrediyordu. Zira o kadar ihtiyarlamıştı ki, göz kapakları hemen düşük bir halde idi ve iyi görmüyordu. Birden bire bu ihtiyar konuşmak için doğrulur, canlanır ve «ben kralınız olan oğlumu severim, hediye göndermeye hiç lüzum yoktu. Sizinle şu mektubu göndermek yeterdi der.» O sırada Çağatayların mümessili sıfatı ile Çağataylara ait vergiyi istemek üzere gelen Çin elçisini huzura sokarlar Çin elçisi gelir İspanya elçi heyetinin üst tarafına oturur. Timur İspanyol elçisinin Çin elçisinden aşağı oturmuş olduğunu görünce hemen Çin elçisini aşağı aldırır ve İspanyol elçisini mevkiine geçirir.

Bundan sonra Çin elçisine Semerkant'ten çıkmak üzere izin verdiği gibi Çin seferi hazırlığına başlamış ve Yıldırım süratle Çin üzerine saldırmakta bulunmuş idi ki Otrar'da irtihali vuku bulmuştur.

Burada dikkati çekmek gereken bir nokta 72 yaşına varan bu ihtiyarın Çini istila etmek gibi büyük ve çetin bir sefere tam bir genç gayreti ile bağlaması ve baharda Çin ülkesine inmek üzere kışın en civcivli zamanında Ocak ayı ortalarında ve Orta Asya'nın korkunç soğuklarına rağmen Ordusunun başında hareket etmesidir. Fakat bu gayret beyhude oldu bir zatürree yakaladı, Otrar'da hayata veda etti. Çin kurtulmuştu.

derlerin kıramadığı manıayı kırarak yani Seyhun'un öbür tarafına geçerek eski İranlıların, karanlık içinde devler farzettikleri ve halyalinden bile ürküp titredikleri¹ kahramanlar ocağına yürümüş ve gerçekten sayılmaz asırlardan beri bahadırılıklarile kuzey çöllerinden ve doğu dağlarından güney çöllerine ve batı ovalarına akınlar, istilâlar yapan kudretli ulusları kırmış geçirmiştir. Böylece binlerce senelik tarihin yolunu değiştirerek doğu ve kuzey akınlarını durdurup batı ve güney akınlarına yol açmış ve "İsfendiyarın oğlu iken Rüstem'in intikamını almak," gibi garabetler ve ihanetler göstermiştir².

Hüseyin beyle birlikte Elmalık payitahtında Kabulşahi hanlık tahtına oturttukları vakit artık Çağatay hanlığı gerçekten yıkılmış yalnız adı kalmıştı. Timur saltanat tahtında sahipkıran unvanile hükümran olmaya ve istilâ ordularını doğuya batıya yöneltmeye başladığı vakit zavallı Çağatay hanının bazı adamları şüphesiz Timur'a hoş görünmek için ve belki de işareti üzerine Hanı boğup öldürdüler.

Timur bundan kızmış gibi göründü. Elmalık tahtına Siyur Gutmuş'u ve onun ölümünden sonra da oğlu Mahmut Han'ı oturttu. Bu genç adam bir aşiret reisi gibi Çite tahtında oturup dururken Kıpçak hanı Toktamış han aleyhine sefer etmek lâzımgeldi. Yapılacak sefer gerçekten büyük ve çetindi. Toktamış han ise Cengiz torunlarından idi. Cengiz'in bir torunu aleyhine böyle büyük ve çetin bir sefere başlandığı sırada diğer torununun Çite'de canlanıp Moğol oymaklarını ve Özbekleri başına toplıyarak arkadan kendisini vurması ihtimalini düşündü. Bu ihtimal belki de yersizdi. Fakat Timur bunu zihninde kasten büyüttü. Timur orduları Çite'yi son defa olarak ve bir daha başını kaldıramayacak surette tekrar vurdular. Moğolistan'a geçtiler. İki asır evvel cihanı titretmiş olan ulusları Cengiz'in beşiğinde bastırdılar. Bir taraftan Çin ordularının diğer taraftan Timur ordularının senelerdenberi baskınına uğrayan bu kuvvetli uluslar o suretle ezildi ki, bir daha hareket edecek halleri ve mecalleri kalmadı. Timur artık bu taraftan korkusu ve düşüncesi kalmıyarak geri döndü. Çağatay tahtındaki Mahmut Han hâlin ne kadar vahim olduğunu görüyor ve bir der-

¹ *Dinler tarihi*, Shantepi de la sausay S. 477.

² *Asya tarihine methal*, Leon Kahun S. 478.

viş gibi yaşıyordu. Bu da Timur'un işine geliyordu. Timur bu durumdan dolayı Mahmut Han'ı daha büyük bir unvan ile taltif eder gibi görünerek ve hakikatte bütün saltanat ve hükümdarlık unvanlarının sahipkırıklık dînunda olduğunu ve cihan sultanlarının kendine bağlı birer kul bulunduğunu göstermek istiyerek, buna bir de sultanlık unvanı ilâvesile, ordusuna aldı. Ve bir ordu kumandanlığı tevcih eyledi. Devletin büyük mühürü "Süyurgutmuş oğlu sultan Mahmut Han,, unvanını taşıırken bütün fermanlarında, yarlıglarında Sultan Mahmut Han namına saltanat edilmekte olduğu gösterilirken, camilerde hutbeler sultan Mahmut Han adına okunur ve sikkeler sultan Mahmut Han adına bastırılırken ¹ o sultan Mahmut Han kendi ordusunda bir zabıtlık vazifesini görüyor ve Timur'un emri altındaki beylerden biri bulunuyordu.

Yıldırım Bayazıt'ı Ankara harp meydanında esir ederek Timur huzuruna getiren işte bu sultan Mahmut Handı ².

* * *

Bütün bu saldırılarda bu başarılarla askerlik dehasından başka kullandığı bir vasıta da hiyle ve iğfal idi.

Düşmanlarını iğfal, ahlâklarını ifsad, düşman adamlarını ihanete sevk ve teşvik, onun daimî şiarı idi. Hele komşu memleketlere türlü kılıklarda casuslar göndererek o memleketin iç işleri ve hükümdarların niyet ve maksatları hakkında daima malûmat toplamak ve bu malûmatı defterlere geçirterek daima gözönünde bulundurmak âdeti idi. Hindistan seferini hazırlıyanlar bu casuslar olmuşlardır ki, Hindistan'ın muhtelif şehirlerinde muhtelif prenslerin saltanat dâvasına kalkıştıkları ve her biri diğerine karşı ordu kulanmaya başladıkları vakit her günkü olayları Timur'a bildiriyorlardı. Bu malûmattan Timur kolayca Hindistan'ı ele geçireceğini tahmin etmiş ve tahmini gibi de fetih ve istilâ eylemiştir ³.

Yıldırım Bayazıt ile harbe tekaddüm eden zamanlarda Fazıl ismindeki çavşıklar başının emri altındaki adamlar Osmanlı memle-

¹ *Ebulgazi Bahadır han*, s. 153.

² Arapşah mütercimi Nazmi zade Arapşahın eserinde çok kerre ismi geçen bu sultan Mahmut hanın kim olduğunu anlayamamış ve ihtimal ki Timur'un bir ismi de sultan Mahmut olmalıdır deyip geçmiştir.

³ *Tüzükât*. Milk ve memleket ve riayet halinden haberdar olmak s. 100.

ketine çok defa gidip gelerek devlet idaresi ile ülkenin halinden Timur'a daima malûmat verdikleri gibi, o sırada Anadolu yaylalarında henüz toprağa bağlanmaksızın dolaşan Moğol ve Türkmen kabilelerini iğva ederek zahirde Yıldırım tarafını tutmakla beraber savaş esnasında kendi kardeşleri olan Timur ordusuna geçmelerine ikna eylemişlerdir ki, ¹ Timur'un uzun tereddütler geçirdikten sonra Yıldırım üzerine yürümesi çaşıtlarının verdiği haberlere ve teminata güvenmesinden ileri geldiği kuvvetle sanılabilir.

Çağatay hanı Tuğluk Demiri nasıl iğfal ederek Çite'ye gönderdiği ve ihtilâl devrinde İlyas hoca'nın ordusundaki beyleri nasıl iğfal ederek kendisine celbeylediği yukarıda görülmüştür.

Yukarıda söylendiği üzere, Çağatay hanı İlyas hoca mağlûp olarak Sirderya arkasına çekilmekle beraber Maverâünnehir kalelerinde henüz Özbek kuvvetleri bulunuyor, yalnız kaleleri muhafaza ediyorlardı. Bu kaleler elde edilmedikçe ve bu kuvvetler kalelerden çekilmedikçe zafer tam olmayacak ve Maverâünnehir gerçekten kurtulmuş sayılmıyacaktır. Her kaleyi ayrı ayrı kuşatmağa Timur'un kudreti yetmiyeceği gibi hücum ile her birini ayrı ayrı zaptetmek de kolay bir şey olmayacaktı. Timur bu işi kolaylaştırmak için bir hile düşündü. İlyas hoca'nın ağızından kale muhafızlarına hitap eden birer sahte mektup tanzim etti. Mektupta güya İlyas hoca kaleleri boşaltarak kendisiyle birleşmek üzere gelmelerini muhafızlara emrediyordu. Birer Özbek bulup şüphesiz para ile kandırarak mektupları muhafızlara gönderdi. Arkasından da kaleden görülecek yerlerde toz ve duman kaldırarak Timur ordusunun gelmekte olduğu zannını vermek için birer takım da asker sevketti. Bu mektupları alan ve Timur ordusunun gelmekte olduğunu sanan muhafızlar geceleri kaleleri bırakarak çekilmeğe başladılar. Böylece bir sahtekârlık ve düzenbazlıkla az bir müddet içinde Maverâünnehir kaleleri kolayca eline düştü ².

Karşı kalesini kaynı Hüseyin beyin muhafızı elinden baskın suretiyle zaptetmek için Horasan'a doğru yürüdüğünü göstererek kale muhafızlarını rahata daldırdıktan sonra birden geceleyin Karşı kalesinin önüne gelmiş ve kaleyi zaptetmiş olduğu gibi

¹ Arapşah ve ona dayanarak Hammer ikinci cilt s. 60.

² Tüzükât s. 31.

Belh'de iken Horasan'ı istilâ etmeği kurunca Semerkand'a doğru yürüdüğünü göstererek Horasan hükümdarına emniyet telkin ettikten sonra ansızın Herat önünde görülmüş ve Melikigiyasetini teslim olmaya mecbur etmiştir¹.

Kıpçak hanlarından Uruz hanı vurmağa karar verdiği vakıt bu han tarafından dostluk teminatı ile gönderilen elçilere her türlü iltifatlar yaptıktan ve dostluğunu temin edebildikten sonra elçilerin dönmesiyle beraber Uruz hanı gafil avlamak ve hazırlanmasına meydan vermemek için hemen elçilerin arkasından Uruz han üzerine yürümüş ve elçilerinden daha henüz Timur'un teminatı haberini alan bu hanı mağlûp eylemiştir².

Bütün askerî hayatı düşmanını iğfal etmek, tuzağa düşürmek, düşmanın adamlarını kandırarak hükümdarına karşı ihanete sevk etmek, casuslar vasıtasile hücum edeceği memleketin maneviyatını bozmak ve zaferlerini kolaylaştırmak olmuştur.

Azerbaycan'da Karakoyunlu Reisi Kara Yusuf'la yaptığı muharebe o kadar çetin olmuş ve Karakoyunlular o kadar bahadırca savaşmışlardır ki, Timur ordusu hemen hemen mağlup olacak gibi görülüyor ve Timur askerinde gevşeme alâmetleri beliriyordu. O sırada şüphesiz Timur'un işareti üzerine ordunun beylerinden biri savaş meydanından bir baş alarak mızrağına saplamış ve kara Yusuf'un, başı diye bağırarak muharebe saflarında dolaştırmıştır. Kara Yusuf'un öldürüldüğünü işiten Timur ordusunda yeni bir gayret uyanarak şiddetli bir hücum daha yapılıncaya Kara Yusuf ordusu kırılmış ve dağılmıştır³.

Bundan daha feci ve sonucu bakımından en dehşetlisi Toktamış Han ile olan savaşta yaptığı oyundur. Toktamış Han Timur ordusuna karşı durmak güç olacağını anlayarak bunu hareket üssünden uzaklara çekmek, menzil teşkilâtı yapamayacağı tenha ve meçhûl diyarlara sürüklemek ve böylece Timur ordusunu er-

¹ *Tüzükât.*

² *Tüzükât.* Uruz han Toktamış han elinden Altınordu saltanatını gasbetmişti. Toktamış Timura iltica etmiş ve Timur da Uruz hanı vurarak Toktamış saltanata getirmiştir. Sonradan Toktamış han bazı münasebetlerle kendisinin Cengiz oğlu olduğunu ve Timur'un bir türididen başka birşey olmadığını söylediği Timur'a anlatılması üzerine araları bozulmuş ve Timur iki büyük seferde Toktamış ve Altınordu devletini mahvetmiştir.

³ *Tüzükât*, s. 79.

zaksız, yorgun, mecalsiz bıraktıktan sonra darbeyi indirmek istedi. Kuzeye doğru çekildi, Urallara kadar gitti; daha derinliklere daldı. Timur ordusunda Toktamış'ı takip için gerçekten takat ve kuvvet kalmadı. Açlık, susuzluk, hastalık orduyu kemirmek üzere idi. Av etlerinden başka yiyecekleri kalmamıştı. Son; savaş başladı.

Fakat Timur gibi bir kurnaz böyle zamanda en can alacak işini tesadüfe bırakır mı? O, Toktamış'ın sancaktarını çoktan elde etmiş ve harbin en kızgın vaktinde sancağın düşürülmesini sağlamıştı ¹.

Türk-Moğollarda ise sancağın düşmesi ordunun mağlup olduğunun ilanı demektir. Gerçekten sancak Timur'un meramı veçhile düşürüldü ve Toktamış ordusu mağlup olduklarını sanarak herkes kendi başının kaygısına düştü. Toktamış mağlup ve perişan olmuş Timur onun sancaktarının ihaneti ile en büyük bir zafer kazanmıştı.

Şunu da kabul etmelidir ki, bu başarılarında kendisinin şahsî yığıtlığı ve cüreti de büyük tesirler yapmıştır. Bir aralık Harezmi hükümdarı Hüseyin Sofu ile yaptığı şavaşa Harezmi'nin başkenti olan Urgenç'i muhasara etti. Muhasara uzadı. Timur'un canı sıkıldı. İş çabuk bitirmek için Hüseyin Sofu ile başbaşa vuruşmayı teklif etti. Bu, tam Ortakurun şövalyeliği idi. Hüseyin Sofu bundan çekindi. Teklifi reddetti. Timur bir düello merasimini andıracak şekilde bu olayı tesbit ettirerek kaleyi nihayet hücum ile zapt etti ¹.

Diğer bir gün Karşı kalesi üzerine yürümek, kaleyi zapt etmek istiyordu. Ancak kale muhafızlarını gafil avlamak bir baskınla kaleyi almak niyetinde idi. Yanına aldığı askerî bir kıta ile aksi tarafa yani Horasan üzerine hareket etti. Yolda bir kervana rasladı. Kervan Karşı şehrinden geçecekti orada Timur'un Horasan'a yürüdüğünü şüphesiz anlatacaklardı. Kervan arasına adamlarından birini soktu. Karşı muhafızları kervandan aldıkları haber üzerine Timur'un Horasan'a gittiğine kanarak rahata daldılar ve ihtiyatı elden bıraktılar. Timur ise kervan ile beraber gönderdiği casus gelip de bu haberi verince hemen 240 kişi ile ılgar ederek geceleyin Karşı önüne erişti ve derhal 40 kişi ile kaleyi keşfede-

¹ Tüzükât, s. 36

rek etrafındaki hendeğin su ile dolu olduğunu görünce köprü vazifesini görecek bir oluk bulup bunun üzerinden hendeği geçmiş ve kale kapısını vurmıştır. Kimse ses vermeyince muhafızların uyuduklarını anlayıp dönmüş ve öte tarafta kalan 40 kişiyi oluk üzerinden geçirtip hazırlattığı merdivenle kendisi kale burcuna çıkmıştır. Yukarıda durumu keşfettikten sonra verdiği işaret üzerine aşağıda kalanlar kapıya hücum ederek ve balta ile kırarak içeriye dahil olmuşlar ve kaleyi zaptetmişlerdir.

En korkunç cesaretini Hindistan dağlarında göstermiştir. Bu dağların Kişmir vadisine giden bazı alanlarında yalçın dereler içinde toplanan halk üzerine asker sevk etmek imkânını bulamamıştır. Bunun üzerine 300 metre kadar uzunluğunda (150 on. Her on bir metre seksen yedi santim) iplere sepetler bağlatarak makaralar vasıtası ile bunları dağdan dağa ve dağdan dereye indirir ve sepet içindeki askerler aşağı süzülürken gökten ok yağmuru yağdırır gibi halk üzerine gerçekten ok yağdırırlar ve aşağıya indiklerinde dehşete tutulan halkı imha veya esir ederlerdi. Timur kendisi 5 defa bu sepetler içinde dağlara çıkmış derelere inmiştir. Gürcistan dağlarında dahi aynı usulü takip etmiştir. Cihanı orduları ile titreten, her tarafta kudret ve şevketinin amansız sarsıntılarını hissettiren bu adamın o zaman 62 yaşında bir ihtiyar olmasına rağmen Hint dağlarında gösterdiği bu cür'et ve çeviklik gerçekten hayrete lâyiktir ¹.

* * *

Gariptir ki bu kadar kan döken ve istilâ ettiği memlekerlerde kesik başlardan kule yapmak âdetini taşıyan, hasılı insanlığa karşı o kadar merhametsiz ve hissiz duran bu adam kendi soyu hakkında da o kadar şefkatli ve ince hisli idi. Oğullarından, torunlarından ve yakın hısımlarından birinin ölmesi kendisini son derece kederlendirir, hükûmet işlerini unutacak kadar hüzne ve eleme düşürürdü.

Büyük oğlu Cihangir'in, kızı Akabeyin, kız kardeşi Türkân Hatunun, torunu Mırza Sultan Mehmed'in ölümlerinde kendisi pek güçlkle teselli edilebilmiş ve ancak yeni akınlar, yeni

¹ Hammer - Cibon C. 2, s. 718.

istilâlar, yeni savaşlarla avunmuştur. Oğulları, torunları hakkındaki sevgisi ve şefkati daha doğrusu kan hısımlığına riayeti o kadar insanca idi ki, bunlardan birisi isyan edip te saltanat ve devletini elinden kapmaya kıyam etse bile yakalandığı vakit ne hayatlarına, ne uzuvlarına dokunulmamasını ve hatta bağlanmamasını emretmişti¹. Nitekim Timur'a isyan ederek Mısır hükümdarı sultan Ferece sığınmış olan yeğeni Mırza Hüseyin Şam istilâ edildiği sırada ele geçirilmiş ve ancak bir dayak cezası ile tedibi yeter sayılmıştır².

İnsan tüzükâtını okuduğu vakit hakm, âkil ve âdil bir hükümdar önünde bulunduğu kanaatine varır. Gerçekten devlet idaresi bahsinde de askerî komutanlığı derecesinde yüksek bir liyakat göstermiştir. İstilâ edip de, bazı şartlarla yine eski hanedanlara bırakmış olduğu ülkeler müstesna olmak üzere, doğrudan doğruya idaresi altına aldığı memleketler ahali, hiç şüphe yoktur ki, muntazam bir idarenin ve adaletli bir hükümetin bütün nimetlerinden faydalanmışlardır.

Ciddi, düşünceli, hafiflikten hoşlanmaz, doğruyu sever, riyadan iğrenir, dost kıymeti bilir, dostluğu daima muhafaza ederdi.

Bilgiyi sever, bilginlere, din ulularına şeyhlere, seyyitlere son derecede hürmet eder, onlarla konuşmaktan lezzet alır, hatta onlarla senli benli konuşmak için tahtından iner bir sedir üzerinde yanyana oturur sohbet ederdi. (Din ulularına bu hürmetin sebebi kendisini sahihpuruç ilân etmelerinden ileri geldiği gibi, aşağıda gösterilecek halifelik fikriyle de alâkardır).

Bazı hallerde batıl şeylere inanır gibi, görüldüğü halde, en mühim zamanlarda hakikatın tam kendisini bulur ve söyler, batıl itikatları reddederdi. Delhi muharebesine başlanacağı sırada müneccimler hücumun kendisine pek müsait görünmemekte olduğunu söylemeleri üzerine ne sürur ve ne keder ne saadet ve ne felâket yıldızların hükmüne tâbi değil, ancak, bu semaf isimlerin ve insanların haliki olan Allahın takdirine bağlı olduğunu ve yıldızların durumları ve yaklaşmalarına asla ehemmiyet vermeyip gereken tedbirleri hakkıyla aldıktan sonra tasavvurunun icrasında bir an bile gecikmeyeceğini söyledi³.

¹ *Tüzükât* ikinci makale 10 uncu hatıra, s. 50.

² *Şerefttin* 25 inci bab, s. 326.

³ *Hammer / Şerefttin* 20 inci bab. sahife 112.

Bu kadar münevver fikirli görünen bu adam, devlet idaresinde takip ettiği prensipleri şu fikirlerle hülâsa eder :

“Adalet ve insafla Allahın kullarını kendimden razı ettim. Günahlılara ve günahsızlara merhamet eyledim. Hak üzerine hüküm verdim. İhsan ile gönüllerde yer tuttum. Siyaset ve insafla asker ve ahaliyi ümit ile ihtiraz arasında bulundurdum. Reaya ve tebaaya merhamet, askerlere in'am eyledim. Mazlumun hakkını zalimden aldım ve zulümleri sabit olanlar için malf ve bedent şeriata muvafık olanı hükmettim. Birinin günahı için diğerini yakalamadım.....”¹.

Bu kadar güzel prensipleri sayıp döken ve onlara hareketini uy-duran bir adamın nasıl olup ta diri diri insanları taş yerine kullanarak öldürmek veya kesilmiş başlardan kuleler yaptırmak veya büyük bir şehir ahalisini toptan öldürmek gibi canavarca emirler verebildiğine şaşmamak kabil değildir. Bu kadar adalet ve şefkat hisleriyle dolu bir yüreğe bu kadar merhametsizlik ve yırtıcılık hislerinin girebilmesi hayale sığar bir şey değildir. Arapşahın ve onun izini takip eden müverrihlerin sözleri mübalâğalı olduğu şüphesizse de Şerefettin Ali Yezdi Zafernâme'sini kendisinin hergünkü olaylarını tesbit eden ve çok kerre hem kendisinin, hem arkadaşlarının tashihinden geçen ruznameler üzerine vefatından 19 sene sonra yazmaya başlamış ve şu halde en mevsuk ve doğru bilgilere ve görgülere dayanmış olduğuna da şüphe yoktur. Bu büyük olaylar Şerefettin tarafından beyan ve teyit edilmiş olduğu gibi, İsfahan katliamını emrettiğini tüzükâtında kendisi de ikrar etmektedir. Şu halde Timur'un bu kadar tezadı nefsinde toplamış olmasına ne mâna verilmelidir?

Bana kalırsa bu tezatların sebebi şudur :

Timur'un kuvvet merkezi ve Devletinin dayandığı yer Mave-râünnehir idi. Burası Amuderya ve Sirderya (Ceyhun ve Seyhun) arasında bir ülkedir. Bu ülke büyük nüfus alacak, büyük ulusları besleyebilecek kadar geniş bir yer değildir. Timur'un cihanı istilâ için topladığı ordular bu ülkede yaşayan oymaklardan alınmış erlerden teşekkül etmektedir. Demek ki insanca kudret kaynağı son derece mahduttur. Bundan dolayı kuvvetini dağıtmamak, daima toplu bulundurmak zorundadır. İstilâ ettiği yerlerde Cengiz gibi

¹ Tüzükât s. 47.

idarî teşkilât yapmamış, bazı yerlerde bir vergi vermek ve ege-menliğini tanımak karşılığında idareyi yerli prenslere bırakmıştır. İtaat altına alınan memleketlerin ve şehirlerin isyanından fazlaca korktuğu anlaşılıyor. Çünkü birbirinden örnek alarak ötede beride isyanlar baş gösterirse bunları bastırmak için kuvvetini şuraya buraya dağıtmaya mecbur olarak her gün isyanlarla uğraşmak ve kuvvetini bunlarla tüketmek durumunda kalabilirdi. Böyle bir hal cihangirlik yolundaki emellerine veda etmek ve küçük fatihler zümresine inmek demektir. Timur buna asla razı olamazdı. İlk isyanın zuhurunda her tarafa dehşet salacak ve bu dehşetin yankıları bütün ülkelerde çalkanacak görülmemiş bir ibret cezası yaparak, ileride isyan çıkarmaya kimsede cesaret bırakmamak düşüncesinde bulundu. Sebzar isyanında diri diri insanlardan kule yaptırdı. İsfahan isyanında da aynı düşünce ile kamusal ölüm emretti.

Âmil'deki katliamın ise başka sebepleri vardır. Hasan Sabahın kurduğu İsmailiye veya Batıniye fırkası Melik Şah ile hâleleri devrinde Selçuk Devlet adamlarının başına belâ kesilerek binlerce ricalin hayatına kastetmişti. Bunların sığınakları olan Almut kalesi Hulâgu tarafından tahrip edildikten sonra Batıniye fırkasından kalanlar Âmil'de toplanmışlar ve eski katil ve cinayet mesleklerinde devam ederek Timur'un adamlarından da birçok ricali ifna etmişlerdi. Timur bunların öldürülmesini emretmişse de kıtalin şiddetinde Timur'un emrinden ziyade Batınilerden intikam almak isteyen beylerin de tesiri olmuştur.

Mahaza bütün bunlar, gerek bu ölüm ve kan sahnelerinin, gerek cihanın diğer köşelerinde Altaylarda, Kıpçaklarda, Hindistan'da ve Gürcistan'da, Anadolu'da ve Suriye'de yapılan faciaların mânevi mesuliyetinden kendisini kurtaramaz.

* * *

Çağatay hanedanının son dalı olan sultan Mahmut han Anadolu'da bir hastalıktan öldü. Artık Timur bey için Atabeylik edecek, Saltanatının naipliğini yapacak kimse kalmadı. Altaylarda bulunan Cengiz evlâtlarının herhangi bir tecavüze değil, korunmaya bile kudretleri yoktu. Hulâgu sülâlesi zaten sönmüştü. Cengiz'in Kıpçaklardaki Cücü kolu ise Timur'un darbeleri altında o kadar ezilmişti ki, vasallarının ayakları altına düşüyorlardı. Nihayet ken-

disine karşı gelebilecek tek bir kuvvet olan Yıldırım Beyazıt orduları da erimiş, Anadolu parçalanmış ve Osmanlı şehzadeleri birbirine düşmüştü. Ordusunun, beylerinin sadakatinden, ahalsinin itaatinden emin idi. Din adamlarının, şeyhlerin, seyitlerin bağlılıkları tam ve mükemmel idi. Dünyada hiçbir kuvvet kendisini sarsamayacak bir durumda idi. İmdi sultan Mahmut hanın ölümü üzerine artık onun adına fermanlar yazılmak usulü kaldırıldı. Bundan sonra fermanlar "Sahip kıran emir-i kebir Timur," adına yazılmaya başlandı. Camilerde hutbeler Timur adına okutturuldu. Sikkeler Timur adına bastırıldı¹. Artık tam manasile ve bütün merasim ve unvanlarla bir saltanat hanedanı kurulmuştu². Artık Timur oğullarının Asya'ya hâkim olacakları şüphesizdi. Fakat bunlar Timur'un vücade getirdiği bu geniş ve büyük saltanatı muhafaza edebilecekler mi idi? Türklerin gözünde Cengiz sülâlesinin haiz olduğu itibarı Timur sülâlesi de kazanabilecek miydi? Halk yanında bu itibarı kazandırmak ve korumak için ne yapmalı idi? Her halde bunları kutsî bir hale ile sarmak lâzımdı. İslâm âleminde bu kutsiyeti ancak halifelik temin edebilirdi. Zaten islâm dininin yenileştiricisi ve yürütücüsü olarak umumî bir fetva ile Sahiphuruç ilân edilmemiş mi idi?

Halifeliğin bu fitret devrinde o kutsal makama Muhammed dinini diriltmek için bayrak açan Timur'dan başka kim yakışırdı? Bu işte Yıldırım Bayezid belki de rakip olmağa veya karşı koymaya kalkışacaktı. Lâkin bu padişah Sahiphuruç'un karşısında halis bir müslüman sayılabilir mi idi? O, bir Rum kayseri idi ki, islâm dinini ihya etmek iddiasında bulunamazdı. Şöyle sanılabilir ki, Timur'la Yıldırım arasındaki cidalin açığa vurulmamış olan sebebi bu halifelik meselesidir. Timur Yıldırım'ı Kayser diye lâkaplıyor, Yıldırım da Timur'u Tekfurdan aşağı kâfir diye anıyordu.

Halifelik fikri Timur'un dimağını Sahipkıran ilân edildiği tarihten beri işgal etmiş olduğu anlaşılıyor. Daha önce Kurandan fal açıp da "İnnâ Caalnâke Halifeten filarz,, âyetinin çıktığı günden beri bu hülya peşinde dolaşmış ve devletini tahkim ettikten sonra Hicaz'a giden stratejik yolları elinde bulundurmak ve zuhur edecek ilk fırsattan faydalanmak üzere Elcezire ve Kürdistan'ı istilâ etmiştir. Hicaz'a giden yolların emniyetini sağlamağı kendi vazifesi sayıyor

¹ Ebulgazi Bahadır Han *Şecerei türkiye* sa. S. 159.

² Bu hal ölümüne kadar, yani iki sene sürmüştür.

ve hacılar kervanını vuran Kara Yusuf'un cezası verilmek üzere teslimini buna dayanarak Yıldırım'dan istiyordu. Bununla hem kendisi İslâm dininin koruyucusu olduğunu, hem de Bayezit'in Hacılar kervanını soyan haydudu himaye etmek suretile bunun cinayetinde bir nevi şerik ve İslâmlığının şüpheli bulunduğunu âleme anlatmak kasdini taşıyordu. Yıldırım'ı halifelik emelinin husulüne bir set gibi telakki ediyor ve seddi yıktıktan, Osmanlı ordusunu devirdikten sonra Mısır ve Hicaz'ın tek yolu olan Halep ve Şam üzerine yürümeği kuruyordu.

Fakat Yıldırım'ın ordusunu devirmek için yanındaki kuvveti yeter bulmuyordu. Sivas müdafaası Osmanlı ordusunun kıymeti hakkında kendisine yetecek malûmatı vermişti. Bunun için Asya'dan yeni kuvvetler, yeni ordular toplanıp gönderilmesini istedi¹. Ve onlar gelinceye kadar Mısır ve Hicaz'ın kapısı demek olan Halep ve Suriye üzerine hareket etti.

Halep ve Şam fethedildi. Fakat Şam'la Mısır arasında uzun bir yol ve sonra Türk süvarilerinin pek alışık olmadığı Tih sahrası denilen susuz ve kumsal Sina çölü vardı. Şam'dan Medine ve Mekke'ye kadar gitmek için de yine susuz menzilsiz uzun çöllerden geçmek gerekirdi.

Bunlar belki de yenilmesi mümkün olan çetinliklerdendi. Kuzey buz denizlerine kadar, Altaylara kadar uzanan Timur ordusu bu çetin yolları aşabilirdi. Fakat arkada Yıldırım ordusu fırsat bekliyordu. Sivas yıkılmış, Sahipkıran ile Yıldırım arasında o kadar acı mektuplar alınmış, verilmişken iki büyük ordu henüz karşılaşmamıştı. Osmanlı ordusu tarihinin en büyük savaşına, ölüm dirim harbine hazırlanıyor, Cihangir ordusu da kendisine daha büyük güven vermek için Asya'dan yeni kuvvetler bekliyordu². Bundan dolayı Anadolu istilâsı geri bırakılarak Halep ve Şam üzerine yürünmüştü. Şimdi hiç dokunulmamış olan bu

¹ O vakit yanındaki ordu 80 bin kişiden fazla değildi. Bu ordu ile Yıldırım üzerine saldırmayı tehlikeli gördü. Ertesi sene Asya'dan gelen ordularla beraber Timur'un bütün kuvveti 150 veya 160 bini tecavüz etmediği tahmin olunabilir. Anadolu seferinde 800.000 kişilik bir kuvvet bulundurduğu yolundaki rivayetler tamamen mübalâğalıdır. Timur en büyük seferlerinden biri olan Hindistan seferinde ancak 92 bin kişilik bir kuvvet kullanmıştır. Çin seferi gibi en muazzam bir seferini yaparken 200.000 kişilik bir kuvvetle hareket edebilmiştir.

² *Tüzükât* s. 45.

orduyu arkada bırakıp da Sina çöllerine dalmak büyük tehlikelere atılmaktı. Ve galip gelerek hilâfeti Mısır'da uhdesine almış olsa bile yollarda ve Mısırlılarla savaşta vereceği telefata ile kendi ordusu bütün bütün zayıflayınca dönüşte Yıldırım'la karşılaşmak ve bozulup dağılmak endişesi vardı. Bundan dolayı Mısır, Hicaz seferinden vaz geçildi. Asya'dan gelecek kuvvetler toplanıncaya kadar Bağdat'a kadar gidildi ve sonra Azerbaycan'a dönüldü. O vakte kadar beklenen kuvvetler gelmiş, casuslar da işlerini becermiştiler. Anadolu'ya girdi ve Ankara meydan savaşını kazandı. Bir sene kadar Anadolu'nun yağmasile ve siyasi işlerle vakit geçirildi. Tekrar Şam yolunu tutmak, Mısır'a sefer etmek niyetini hâlâ taşıyor mu idi? bilinmez. Ancak büyük ordusu Semerkant'ten çıkalı 7 sene olmuştu. Bu yedi sene zarfında İran ve Azerbaycan'da, Gürcistan'da, Irak'ta, Suriye'de ve Anadolu'da sayısız harpler vermiş, yorulmuş, herkes yurduna, çoluk çocuğuna hasret kalmıştı. Sonra bu geniş ülkelerde askerlerin yağma ile topladıkları hesapsız servetten faydalanmak hakları da vardı. Bunları tekrar Sina çöllerine sürmek çok çetin bir iş olacaktı.

Bunun üzerine halifelik fikrinden belki de şimdilik vazgeçilerek Semerkant'e dönmek emri verildi ve dönüldü.

Şu halde Mirzalara başka bir itibar, başka bir kutsallık vermek düşünöldü. Bu arzuya göre Timur istiyordu ki, hatıra gelmez zamanlarda Cengiz sülâlesile bir hısımlık ilişkisi bularak Cengiz hanedanı için Türkler arasında kökleşmiş olan yüksek saygıdan kendi nesli de hisse alsın. Atalarını Alangoa'ya kadar götürerek Nurgebesi'nin torunlarından olduğuna Türkleri inandırıp cihana hükümran olmak hakkını bu nur kaynağından, Niron ailesinin mânevî nüfuzundan almış bulunsun¹. Böylece Cengiz hanedanından ayrı değilmiş gibi sayılarak saltanatın Timur oğullarına geçmesi Cengiz ile Türk kurultayı arasındaki esas mukaveleye ve yasaya aykırı olmadığı fikri yer tutsun. İşte bunun içindir ki Tümen hanın oğulları Kabulhan'la Kajüli bahadır arasında vuku-

¹ Ebûlgazinin «Şecerei Türkiye» sine göre Cengiz'in onuncu derecede cedit olan budencer bahadır Alangoa'dan doğmuştur ki, bu kadın Dübnon bayandan dul kalmış olduğu halde güya bir gece kendisine rüyada nur yaklaşarak ondan hamile kalmış ve Bodenceri bu suretle doğurmuştur. Bundan dolayı Cengiz ailesi ötedenberi Moğol kabileleri içinde özel bir imtiyazı haizdiler ve bunlara Niron ailesi denilirdi ki, nur ailesi mânasındadır.

bulduğu rivayet edilen bazı hikâyeler ve masallar doğmaya başladı. Masalların birine göre, Cengiz'in dördüncü dedesi olan Tümene han'ın oğullarından Kabulühan'la Kajüli bahadır arasında bir mukavele yapılmış. Bunda hanlık ve saltanat Kabulhan neslinde sürüp gidecek vezirlik ve beylik Kajüli bahadır neslinde kalacaktır. Bu masalı Timur kendisi Tüzükâtında anlatmakta ve mukavelenin bir çelik levha üzerine hâkkedilmiş olarak Tuğluk Timur tarafından kendisine gösterildiğini ve bu sebeple Maveräünnehir valiliğini Tuğluk Timur'un oğlu İlyas hocaya terkeyleyip kendisi anın vezaret ve kumandanlığını üzerine almaya razı olduğunu anlatmaktadır¹.

Timur'un bu iddiası tamamiyle uydurma olduğuna şüphe yoktur.

Tümene han zamanında çelik levha üzerine hâk yapmak sanatının Moğolistan'da mevcut olduğu pek şüphelidir. Hele Timur'un rivayet ettiği bu mukavelenin hakikat olması lâzımgelse, Tuğluk Timur yanında bulunan ve kendisine gösterildiği söylenen bu levhanın Elmalık tahtında hanlar iskat ve iclâs ettiği sıralarda kendi eline geçmesi ve tarihi bir şahadet suretinde zamanının adamlarına göstererek dedelerinin mevrusatı meyanında hazinesinde saklaması iktiza ederdi. Halbuki zamanında yaşayan devlet adamları tarafından böyle bir şey görülmemiş olduğu gibi, kendisinin müverrihi Şerefeddin Ali Yezdi dahi bundan katiyen bahsetmemiştir. Diğer taraftan atalar yadigârı olan böyle bir muahede Çağatay hanları hazinesinde değil, asıl hakanlık hazinesinde saklanmış olmak lâzım gelirdi. Bundan başka böyle bir muahede gerçek olsaydı, ona riayetle Maveräünnehir valiliğini İlyas hoca'ya terketmek gibi dedesinin teahhüdlerine hürmet hissini taşıyan Timur bey sonradan Çağatay saltanatını Kabul han torunları elinden gaspetmeğe teşebbüs etmemesi gerekirdi. Tuğluk Timur'un kuvvetine baş eğerek İlyas hoca'ya Maveräünnehir valiliğini terk etmek zorunda kalan Timur bey kendisinde kuvvet hissettiği vakit muahede hükmünü hatırlamağa bile lüzum görmemişti.

Hele Cengiz hanedanı ile böyle bir hısımlığı olsaydı, Cengiz'in oğullarının ve torunlarının cihanı istilâ etmekte olduğu sıralarda Timur'un dedelerinin de şüphesiz büyük mevkii olur ve babası

¹ Tüzükât S. 4.

Turgay bey ufacık bir tımarla Maverâünnehir'in hücre bir köşesinde Keş kasabasının ufak bir köyünde oturacak derecede düşkün bir vaziyette kalmazdı. O muahedeye göre, Turgay beyin de vezirlik ve komutanlık mevkiinde bulunması lâzımgelirdi..

Bütün bunlardan vazgeçilse bile Timur beyin Kajüli bahadır torunlarından olması için Cengiz hakan'ın Barlas oymağından olması iktiza ederdi. Halbuki Cengiz han'ın mensup olduğu kabilenin Barlas oymağı ile bir münasebeti olmadığı gibi, Barlasların da Moğollarla münasebeti yoktur. Zira Barlas oymağı pek eski zamandanberi Maverâünnehir çevrelerinde bulunmakta olup Moğol istilâsı sırasında yine bu kıt'ada bulunuyorlardı. Barlas oymağının Moğollarla değil, hattâ çetelerle yani Çite cihetlerinde oturmakta olan Özbeklerle de münasebeti olmadığı Timur'un daima Özbeklerden şikâyet etmesi ve Özbeklerin yağmacılığından bahsetmesiyle anlaşılmaktadır. Kendisinin siyasal ömrünün ilk devresi İlyas hoca'nın maiyetindeki Özbek talancılarından Maverâünnehir'i temizlemek isteğiyle başlamıştır. Demek oluyor ki, Barlas oymağının asıl şark Türkleri olan Özbeklerle de bir münasebeti yoktur. Ve bugün Maverâünnehir'de bulunan Özbek ahali Çite cihetinden zuhur edip Şeybek han komutasıyla Timur oğulları üzerine yürüyerek Maverâünnehir'i zapteden Özbeklerdir. Şu halde Barlasların esasen Moğollarla bir münasebeti yoktur ki, Timur'un babası cihetinden nesli Tümene han'a götürülebilin.

Bütün bu masallar o zamanın efkârı üzerine hiçbir tesir yapmamış ve hattâ o sıralarda yayıldığı bile son derece şüpheli bulunmuş olmakla beraber, 36 sene mütemadiyen zaferden zafere koşturulan ve bu zaferler yüzünden cihanın servetini Maverâünnehir'e toplayan ordu şanlı ve muzaffer kumandanlarının evlâtlarına başka birini tercih etmeyecekleri bedihi idi. Çünkü Cengiz hanedanının zaten sarsılmış olan mevki Sahipkiran'ın şeref ve azametle dolu olan hükûmeti devrinde ve cihanı istilâ etmiş olmak nüfuzu altında o kadar sönmüş idi ki, Timur öldüğü sıralarda ne bunların Timur oğullarına karşı çıkmak hatırı ve hayallerinden geçmiş, ne de bunları düşünecek kimse kalmıştı.

Ancak oğullarının torunlarının idaresizlik yüzünden saltanatı elden kaçırmaları ihtimali kendisini endişeye düşürüyordu. "Bunca zahmetler, mihnetler, kazaklıklar ve cenklerle ele geçirdiğim devlet

ve saltanatını zevalden korumak için oğullarının torunlarının devleti nasıl idare etmeleri lâzım geleceğini, göstermek isteyerek Tüzükât adı ile onlara siyasi bir vasiyet bırakıyordu. Fakat bütün korktuğu şeyler oğullarının torunlarının başına geldi. Kendisi daha dünya saltanatına göz yumar yummaz Mirzalar arasında taht kavgası başladı; her işte o kadar uzak görürlük, o kadar tedbir ve basiret gösteren bu adam, en korktuğu ve daima düşündüğü saltanat bahsinde makul bir veraset usulü koyamamış veya hiç olmazsa en lâyikli gördüğü Mirzalardan birini veliaht olarak gösterememişti. Buna belki de hal ve zaman müsait olamamıştı. Bir aralık Şah Ruh'u veliaht yapacağı sanılmıştı. Cengiz gibi o da hayatında evlâtlarına müstakil hükümdarlıklar vermiş, fakat bunların içinde en çok Şah Ruh'tan memnun kalmıştı. Şu halde büyük saltanatının başına Şah Ruh'u geçirmek ihtimali herkesin beklediği bir şey idi. Şukadar ki, Çin seferine giderken Şah Ruh babasının yanında değildi. Timur bey ölürken çok hasretle Şah Ruh'u aradı durdu. Nihayet hayata son vedaı çekerken yanında bulunan torunlarından Mirza Pir Mehmed'i veliaht yaparak herkesin ona itaat etmesini vasiyet etti. Fakat büyük ölünün sözleri tabutundan ileri gidemedi. Şehzadeler yani Mirzalar arasında bir boğuşmadır başladı. Nihayet bir zaman sonra Şah Ruh'un iktidarı ele alması Timur'un tahtına biraz revnak verdiyse de onun ölümünü takip eden devir dahi yine Mirzaların bir boğuşma devri oldu.

Hattâ iş o dereceye geldi ki, Timur'un Kara Yusuf aleyhine casuslukta kullandığı Akkoyunlu Kara Yoluğ'un torunu Uzun Hasan Horasan'a kadar istilâsını genişleterek kendisini Timur'un makamına oturmuş sayıyordu. Babur'un Hindistan'da kurduğu İmparatorluk istisna edilirse, Mirzaların Asya saltanatı 70 seneden ziyade devam edemedi.

İkinci korktuğu şey, Asya ortalarından bir akın gelmesi ihtimali idi ki, yukarıda söylendiği veçhile, bunu önlemek için yedi defa Orta Asya'ya sefer yapmış, Altay'lara, Sibiryalara kadar ulusları takip ederek 50-60 asırdan beri Önasya'ya ve Avrupa'ya akıp gelen istilâ ordularının kaynağını kurutmak istemişti. Şah Ruh'u takip eden devirde Mirzalar birbirleriyle vuruşurken Çite'de Özbekler biraz kuvvet bularak Timur oğullarının boğuşmalarından faydalanıp Maverâünnehir'i istilâ etmiş ve Mirzalar saltanatına son

vermişlerdir. Özbeklerin bu istilâsı Ortaasya'dan gelen son ve gayet zayıf bir akındır.

Kendine ve oğullarına cihan saltanatı temin etmek için ne din, ne milliyet gayreti gözetmeyerek ve maksadına erişmek için türlü tedbirlerden, düzenlerden çekinmeyerek düşmanlarını ve ileride zuhur edecek kuvvetleri ezen ve eriten ve hadsiz, hesapsız ölüm sahneleri ile yer yüzünü kana boyayan bu adamın bütün faaliyetinin sonucu Türklüğün ve Müslümanlığın baş kaldıramıyacak surette ezilmesi olmuş ve ancak dehasının büyüklüğü, fütühatının genişliği ile bütün dünya fatihleri arasında en büyük fatih olarak tarih sayfasına intikal etmiştir.

